

УПОТРЕБИ НА *СЪМ*, *БЪДА*, *БИВАМ* И *БИДОХ* В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

USES OF *SAM*, *BADA*, *BIVAM* AND *BIDOH* IN THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Krasimira Aleksova

Sofia University St. Kliment Ohridski

Резюме: В настоящата студия се изследват употреби на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох* като копули или като спомагателни глаголи в различни евиденциали и залози в съвременния български език. Проучва се конкуренцията както между *съм* и *бъда*, така и между *съм* и *бивам*, *бях* и *бидох*. Освен това се представя мнението на съвременни българи за тези три конкурентни двойки чрез анонимна непредставителна анкета. Използвани са примери от всички електронни корпуси на съвременния български език и от интернет. Доказва се верността на три хипотези: формите на *съм* се предпочитат пред употребите на *бъда* и *бивам* в различните евиденциални деятелни форми; формите на *бъда* преобладават в страдателните евиденциални форми; аористните форми *бидох*, *биде*, *биде*, *бидохме*, *бидохте*, *бидоха* са много нискочестотни и днес почти не се употребяват от съвременните поколения, макар че се познават.

Ключови думи: копула, спомагателни глаголи, *съм*, *бъда*, *бивам*, *бидох*, съвременен български език

Abstract: In the present study, the uses of *sam*, *bada*, *bivam* and *bidoh* as copulas or as auxiliary verbs in various evidentials and voices in the modern Bulgarian language are investigated. The competition between both *sam* and *bada* and between *sam* and *bivam*, *b yah* and *bidoh* is explored. In addition, the opinion of modern Bulgarians about these three

---

* Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Papers of the Institute for Bulgarian Language are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0)

competing couples is studied through an anonymous non-representative survey. Examples are used from all electronic corpora of the Bulgarian language and from the Internet. The truth of three hypotheses is proven: the forms of *sam* are preferred over the uses of *bada* and *bivam* in the various evidential active forms; the forms of *bada* predominate in the passive evidential forms; the aorist forms *bidoh*, *bide*, *bide*, *bidohme*, *bidohte*, *bidoha* are very infrequent and today hardly used by modern generations, although they are known.

Keywords: copula, auxiliary verbs, *sam*, *bada*, *bivam*, *bidoh*, modern Bulgarian language

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящото изследване основен обект на проучване са употреби на глаголите *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох* в съвременния български език. Интересът ни започна от това, че наблюдавахме употребите им в композирани евиденциални форми (най-вече в конклузив, ренаратив и дубитатив) и ни направи впечатление фактът, че *съм* се предпочита в деятелните форми, а *бъда* в страдателните форми (вж. Aleksova 2023v).

Отделни аспекти на конкуренцията между *съм* и *бъда*, между *съм* и *бивам* или между *бях* и *бидох* се разглеждат в исторически или съвременен план главно когато се проучват страдателните глаголни форми. Авторът на частта за прегледа на граматичните категории на старобългарския глагол от „Грамматика на старобългарския език“ Ив. Добрев изтъква, че в пасива се употребяват спомагателният глагол в сегашно време *ѣсмь*, *вѣхъ* в минало несвършено време, *вѣхъ* в минало свършено време и *бждж* в бъдеще време плюс сегашно страдателно или минало страдателно причастие. По-нататък авторът уточнява, че многократност или продължителност на въздействието се изразява чрез глагола *вѣвати* (Duridanov, gl. red. 1991: 260 – 261). К. Мирчев също свидетелства, че образуването на пасива с форми на *съм* или на *бива* (*вѣти* – *вѣвати*) в сегашно време е съществувало в старобългарския език (Mirchev 2000: 120), което означава, че конкуренцията между двата спомагателни глагола е налична от началото на писменото отразяване на българския език.

Т. Славова не отделя място в своята монография за старобългарския език специално на образуването на пасива. Тя посочва само, че се използват спрегнати форми на *вѣти* и сегашно страдателно причастие или минало страдателно причастие, както и че при повтарящо се многократно действие вместо *вѣти* може да се употреби итеративът *вѣвати* (Slavova 2017: 370, 376).

Тук ще посочим, че М. Анастасова подробно разглежда семантичните реализации и граматическите особености на глагола *съм* в старобългарския език в съпоставка с глагола *to be* в староанглийския. Авторката тръгва от два различни глаголни корена в класическите индоевропейски езици **bhV* (V – вокал) и **es*, които се сливат в една парадигма въз основа на общото им значение „същест-

вуване, наличие“. М. Анастасова посочва специализирането на тези глаголи – коренът с показател **bhV* се използва като „показател на разновременност с момента на говоренето с две прояви – предходност и следходност“, като с него се образува бъдеще и минало време на *съм* в старобългарския (Anastasova 2021: 67). Авторката се обляга на вижданията на А. Джелъова за неразчленеността на идеята за съществуване, състояние, процес при глагола с корен **es*, при който липсва „идея за начало, край и за насоченост“. Според А. Джелъова този глагол се определя като сегашно време въз основа на „актуалност в момента на изказването“ (Dzhelyova 2012: 129 – 130). В същата работа на авторката се говори за обединяването на корена **es*- с корените „**bhū-*, **bē*, **bī*, **bon-d* с разширител“ (Dzhelyova 2012: 152). Тъй като анализирането на значенията и употребите на *съм* в старобългарския език не е основна цел на настоящата разработка, няма да представяме по-разгърнато проучванията на А. Джелъова и М. Анастасова.

За конкуренцията между интересуващите ни глаголи можем да посочим и работата на П. Пашов, посветена на формите *бидох* и *биде* в българския книжовен език (Pashov 1958/1976). Авторът започва прегледа на тези форми от старобългарския език, акцентира върху появата им във възрожденската книжнина и в произведения на автори от ХХ в. Също така П. Пашов се спира и на граматическите трудове, в които се сочат формите *бидох* и *биде*. Наблюденията на автора говорят, че в последните десетилетия преди публикуването на неговото изследване тези форми се употребяват „все по-рядко и по-рядко“ (Pashov 1958/1976: 127). П. Пашов заключава, че „с течение на времето се е стигнало до убеждението (разбира се – несъзнателно), че форми *бидох*, *биде* не са абсолютно необходими, че езикът може и без тях, и те биват изоставени“ (Pashov 1958/1976: 128). Авторът се опира и върху наблюденията на К. Мирчев за употребите на *бе* и *беше* (Mirchev 1940), но това не е централен въпрос на проучване в настоящата работа.

Тук накратко ще представим виждания на П. Баракова за спомагателния глагол в страдателнопричастните форми. При изреждането на темпоралните форми на причастния пасив П. Баракова посочва в презенса наличие на форми на *съм* и *бъда*, форми с минало време на спомагателния глагол – *бях*, с бъдеще време на спомагателния глагол – *ще бъда*, с бъдеще в миналото на спомагателния глагол – *щях да бъда*, с бъдеще предварително на спомагателния глагол – *ще е*, с итеративна презентна форма на спомагателния глагол – *бивам*, с итеративна имперфектна форма на спомагателния глагол – *бивах* (Barakova 1978: 314). Авторката анализира причините за парадигматичната дефективност на причастния пасив при употреба в самостоятелен актуален презенс в посока на наличието на минало причастие, а освен това и на глаголният вид на причастieto, тъй като причастният пасив се образува преди всичко от свършени по вид глаголи. Формите в причастния пасив „се оказват неспособни да означават актуални действия, синхронни с момента на говоренето“ (Barakova 1978: 316). Баракова подчертава, че със значе-

ние на сегашно време за означаване на неактуални, несинхронни с момента на говореното действия се използва при причастния пасив форма на *бъда* (Barakova 1978: 316) и тя е високо фреквентна. Може да се среща след модални глаголи, в синтактични цялости „с каузативно, целево, следствено значение“ (Barakova 1978: 316), в „разгърнати определения на съществителни имена“ (Barakova 1978: 317), в отрицателни в семантичен или формален план конструкции със съюза *без да*, с безлично-предикативни думи и изрази напр. с *леко*, *мъчно* и под., както и с думи с близка семантика „грях, срамота, глупост“, в рамките на описателния императив, в условни изречения, освен това *да*-конструкцията в причастен пасив може да се яви в аподозиса и в протазиса на тези изречения (Barakova 1978: 316 – 318). Причастният пасив в имперфект е по-разпространен в неактуална обобщена употреба. При итеративните форми на причастния пасив авторката дава примери с *бива* като спомагателен глагол, употребяващ се в сегашно гномическо, сегашно абсолютно време и абсолютен имперфект. Примерите за аорист в причастнострадателните форми съдържат само форми на *бях* (Barakova 1978: 319).

В „Граматика на съвременния български книжовен език. т. 2. Морфология“ при разглеждането на страдателния залог се сочи образуването на причастнострадателни форми за сегашно време със *съм*, *бъда* и *бивам* + минало страдателно причастие, с *бях* или *бивах* за минало несвършено време и с *бях* или *бидох* за минало свършено време (Gramatika 2 1983: 245). В този раздел от „Граматиката“ не се проследява целенасочено конкуренцията между спомагателните глаголи при образуването на страдателнопричастните форми, но от изложението и примерите могат да се извлекат множество особености на употребата на посочените глаголи, като се изтъква дали получателят е живо, или неживо същество, видът на глагола, избягването на омонимия и др.

На страдателнопричастните форми със спомагателни глаголи *бивам*, *бъдех* и *бидох* обръща внимание и Ив. Куцаров, който приема, че *бъда* е свършеният вариант на спомагателния глагол *съм*, *бидох* е аористна форма на *бъда*, имперфектът на *бъда* е *бъдех*, а итеративният вариант на *бъда* е *бивам* (Kutsarov 1993: 118). И в друга своя работа Ив. Куцаров се спира на страдателнопричастните форми с посочените спомагателни глаголи (Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 434 – 448).

Авторът посочва, че типът *бива писан* е страдателен корелат на типа *пише*, *биваше писан* и *бъдеше писан* – на типа *пишеше*, и *биде писан* – на типа *писа*. Разликата между *биде писан* и *бива писан* се разглежда в рамките на опозицията предходност – непредходност, а между *биваше писан* и *бъдеше писан* – на опозицията итеративност – неитеративност (Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 435).

При представяне на формите на страдателния залог Р. Ницолова сочи образуване на сегашните форми с *бива*, *съм* и *бъда*, на бъдеще време с *бъда* и *съм*, за аорист *беше/бе* и *биде*, а на имперфект с *беше/бе*, *биваше* и *бъдеше* (Nitsolova

2008: 238). Авторката подчертава, че формите от типа *бъдеше четен* с имперфект на *бъда* имат ограничена поява – само в подчинени изречения, „където означават бъдещо действие в плана на миналото“ (Nitsolova 2008: 239). Р. Ницолова сочи, че формите *беше/бе четен* и *биваше четен* не са пълни омоними, тъй като *биваше писан* изразява повторително значение, а формите от типа *беше/бе четен* могат да се използват и за означаване на еднократни действия (Nitsolova 2008: 239).

Появата на различни спомагателни глаголи в страдателнопричастната парадигма се разглежда и от М. Джонова. Авторката изтъква, че формите с *бива* се смятат за характерни за научния стил, за остарели, но примерите от съвременната устна реч, които анализира М. Джонова, доказват, че този глагол има място и в други стилове на съвременния български език (Dzhonova 2018: 360). И в други свои работи, вкл. в съавторство, М. Джонова анализира появата на *съм, бъда* и *бивам* в страдателнопричастните форми в съвременния ни език (Dzhonova 2019; Tarpomanova, Dzhonova 2020; Tarpomanova, Dzhonova 2022). В анализа на употребите на *съм, бива, бъде* авторката обикновено държи сметка за възможната замяна с възвратнострадателни форми, за вида на вършителя и получателя – лице или нелице, одушевен или неодушевен обект, изразяване на повторителност или еднократност, глаголния вид на причастиято, целенасочеността на действието.

След краткия преглед на основни трудове, засягащи въпроса за конкуренцията между споменатите спомагателни глаголи най-вече в страдателен залог, ще уточним, че конкретният предмет на изследване в настоящата работа е конкуренцията между *съм* и *бъда* и между *съм* и *бивам, бях* и *бидох* както в самостоятелни употреби и в употреби като копула, така и в композирани глаголни форми като спомагателни глаголи в различни контексти. Интересуваме се и от предпочитанията на съвременни българи към една от двете форми в трите двойки на базата на анонимна непредставителна анкета. Основната ни цел е да докажем кой от глаголите е по-честотен според резултатите от анкетата. Задачите включват извличане на употреби на тези глаголи от електронни корпуси и интернет, анализ и класифициране на тези употреби, а също така оформяне на изводи за предпочитанията на езикови носители на българския език като първи към някой от представените спомагателни глаголи в различни времена и контексти.

Основните хипотези, които издигаме, са следните: формите на *съм* се предпочитат пред употребите на *бъда* и *бивам* в различните евиденциални деятелни форми (индикативни, конклузивни, ренаративни и дубитативни); формите на *бъда* преобладават в страдателните евиденциални форми (в четирите посочени евиденциала); аористните форми *бидох, биде, биде, бидохме, бидохте, бидоха* са много нискочестотни и днес почти не се употребяват от съвременните поколения, макар че се познават.

Както става ясно, извличаме емпиричния материал от интернет и от електронни корпуси на съвременния български език: Българския национален корпус (БНК)¹ (Коева et al. 2012), Българския национален референтен корпус BulTreeBank (БНРК)² (Simov, Osenova, Kolkovska, Balabanova, Doikoff 2004), Българския корпус на политическата и журналистическата реч (БКПЖР)³ (Osenova, Simov 2012), Парламентарния корпус ParlaMint-BG 3.0 (ПК)⁴ (Erjavec, Ogrodniczuk, Osenova et al. 2023) и големия корпус CLASSLA Bulgarian Web Corpus (CBWC)⁵ (Ljubešić, Kuzman 2024).

Основният метод, който се прилага в настоящата работа, е лингвистичният анализ на емпиричния материал – конкретни употреби на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох*. Като метод за събиране на емпирични данни си служим не само с извличане на примери от интернет и електронни корпуси, но и с анонимна непредставителна анкета. При обработката на данните от анкетата прилагаме статистически методи на анализ.

В следващото изложение представяме в отделни части употреби на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох* в самостоятелни употреби и като копули, а също така и като спомагателни глаголи. След това се спираме на резултатите от непредставителната анкета за проучване на предпочитанията на съвременни българи към тези глаголи както при избор от дадени форми, така и при самостоятелно записване на форма. Накрая предлагаме изводите си, които опровергават или потвърждават хипотезите ни.

1. УПОТРЕБИ НА *СЪМ*, *БЪДА* И *БИВАМ*

1.1. Употреби на *съм* и неговите форми

1.1.1. Самостоятелни употреби

Глаголът *съм* може да се употребява според онлайн версията на „Речник на българския език“ или като самостоятелно сказуемо със значения ‘съществувам, има ме’, ‘намирам се някъде’, ‘намирам се в някакво състояние’ и ‘ставам, случвам се, сбъдвам се’, или като спомагателен глагол в „сложни глаголни форми, сложно сказуемо“ и „съчетание със съществително и местоименията *ме*, *те*, *го*

---

¹ <http://dcl.bas.bg/bulnc/>

² <http://www.webclark.org/>

³ <http://www.political.webclark.org/>

⁴ https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=parlamint40_bg

⁵ https://www.clarin.si/ske/#dashboard?fbclid=IwAR2gYxkh8ag1FL3S-tbFJEiEvN-4G7ghU_1Rdrj9-cDHlr2AJhGCDnihvAJ4%23concordance&corpname=classlaweb_bg

или наречие и местоименията *ми*, *ти*, *му* означава състояние, чувство или усещане според значението на съществителното или наречието⁶.

В настоящата част обръщаме внимание на функционирането на глагола *съм*, като първо се спираме на употребите му като копула в съставното именно и съставно адвербиално сказуемо, когато е в значенията ‘съществувам, има ме’, ‘намирам се някъде’, ‘намирам се в някакво състояние’ и ‘ставам, случвам се, сбъдвам се’. Този тип употреби са обстойно анализирани в граматически трудове (вж. напр. Gramatika 2 1983; Gramatika 3 1983), затова тук ще ги представим в конкретни примери. Всички евиденциални форми на *съм* (в следващите 5 примера формите са индикативни) се срещат в съставното именно сказуемо, когато предикативът е изразен със съществително име като в (1) – *беше* „една оголена подвижна рана“, *беше* „страдание и вик сред океана“, прилагателно име – в (2) *беше* **неочаквано висок**, местоимение – в (3) *беше* **за мене**, числително – в (4) *беше* **първи**, или изрази с тях като в (1), (2) и (3). Като копула *съм* се употребява и в съставни сказуеми със сегашно деятелно причастие като в (5). В примери от (1) до (5) се реализира значението на *съм* ‘намирам се в някакво състояние’.

(1) *В това безнадеждно и неврастенично време големият български поет беше „една оголена, подвижна рана“, а най-истинското в поезията беше „страдание и вик сред океана“.* (Борис Христов)⁷ (БНРК)

(2) *Независимо от активния работен сезон проявеният интерес към програмата на ОДС беше неочаквано висок и в по-малките селища, допълни Куртев и даде за пример срещата в община Венец [...] (БНРК)*

(3) *Той беше за мене една скъпа реликва.* (БНРК)

(4) *Първанов не беше първи. Първите паднаха в... шампанско.* (БНРК)

(5) *Театралният клоун не само забавлява, той е мислещ, задава въпроси – в Димитровград.*⁸

Примери (6) и (7) потвърждават виждането ни, че копулата *съм* се открива и в сложното съставно именно сказуемо – *трябва да е изток* в (6) и *не трябва да е твърде голяма* в (7). В (6) глаголят *трябва* е с презумптивна семантика, която

⁶ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/съм/> [06.04.2024]

⁷ Примерите са оформени според правилата за правопис и пунктуация на българския книжовен език (бел. ред.).

⁸ <https://www.haskovo.net/news/469834/teatralniyat-kloun-ne-samo-zabavlyava-toy-e-mislesht-zadava-vaprosi-v-dimitrovgrad> [18.12.2023]

би могла да бъде изразена и с презумптивна глаголна форма (*ще да е*). Смятаме, че при тези презумптивни употреби на *трябва* не е подходяща появата на *бъда*.⁹ За разлика от това в (7) *трябва* е употребен деонтично и не налага ограничаване на глагола *бъда*. Ако в (6) *съм* е употребен със значението ‘намирам се някъде’, то в (7) се реализира употребата ‘намирам се в някакво състояние’.

(6) Това **трябва да е изток**. (БНК)

(7) **Каталитичната сила не трябва да е твърде голяма**. (БНК)

Тъй като приемаме наличието на съставно адвербиално сказуемо, тук представяме пример (8), в който сегашната индикативна форма на *съм* за 1 л. ед. ч. сег. вр. е последвана от наречието *далеч*. В (9) отрицателната форма на *съм* е последвана от наречието *долу*, а положителната форма за бъдеще време на същия глагол е пред наречието *горе*. И в двата примера *съм* функционира в значението ‘намирам се някъде’, посочено в онлайн версията на „Речник на българския език“.

(8) **Аз съм далеч от мисълта, че България трябва да продължи да функционира в състоянието, в което е функционирала [...]** (БКПЖР)

(9) **Ако не съм долу да се бяхтя над печката, сигурно ще съм горе, при компютъра**. (БНК)

Копулата *съм* се явява и в сложното съставно адвербиално сказуемо *трябва да е тук някъде*, както личи от (10). В този пример глаголът *съм* е в значението ‘намирам се някъде’. Освен това глаголът *трябва* е в презумптивна употреба, която, както казахме, ограничава употребата на *бъда*. Доказателство за това, че употребата е презумптивна, откриваме във факта, че вместо *трябва* може да се употреби презумптив – *ще да е* (*Булката ви ще да е тук някъде*).

(10) **Булката ви трябва да е тук някъде**. (БНК)

В (11) се реализира друго значение на глагола *съм*, описано в онлайн версията на „Речник на българския език“ – ‘съществувам, има ме’. Този тип употреби се срещат в съставни именни сказуеми, напр. *изключително голяма жега е* в (11).

(11) **Изключително голяма жега е в град Пловдив, като термометрите към 18,00 часа със старта на мача показваха 35 градуса**.¹⁰

---

⁹ Благодарим на анонимния рецензент, който ни насочи към това ограничение.

¹⁰ <https://gong.bg/livescore/bulgaria/efbet-liga/botev-plovdiv-tsarsko-selo-2015-10-aug-2019-2608436> [08.04.2024]

Когато глаголят *съм* се употребява със значението ‘ставам, случвам се, сбъдвам се’, посочено в онлайн версията на „Речник на българския език“, тогава в най-честия случай употребите са в съставно именно сказуемо, напр. *беше преди години* в (12). Възможни са и други виждания за състава на сказуемото – напр. *което беше*¹¹. Целта тук не е да разглеждаме подробно различни позиции за видовете сказуемо, затова няма да задълбочаваме в разночетенията. В случая следваме виждането, изразено и в онлайн „Речник на българския език“.

(12) *Мисля, че на този етап който и да е треньор на националния отбор няма да бъде това, което беше преди години.*¹²

Както се вижда от примери от (1) до (12), формите на *съм* се употребяват редовно като копула в съставното именно, сложното съставно именно, съставното адвербиално и сложното съставно адвербиално сказуемо. Този първи тип примери онагледява една от най-честотните употреби на формите на *съм* – когато той се реализира в представените в онлайн изданието на „Речник на българския език“ употреби извън сложни глаголни форми.

1.1.2. Употреба в композирани глаголни форми

Друга употреба на формите на *съм* в деятелен и в страдателен залог е функционирането им като спомагателен глагол в композираните глаголни форми (втори тип употреби според онлайн версията на „Речник на българския език“). В пример (13) *съм* е използван като спомагателен глагол в презумптивната форма за имперфект *ще да съм бил*. Това е несвидетелска презумптивна форма за имперфект, в която се употребява единствено и само *съм*, но не и *бъда* или *бивам*. Авторът на изказването е предпочел несвидетелската форма, защото не е осъзнавал събитията в миналото. В случая имперфектният презумптив на *съм* съвпада с презумптивния аорист и презумптивния перфект. (При други глаголи съвпадат само презумптивните форми на перфекта и аориста – вж. Gerdzhikov 1984.) В свидетелските презумптивни имперфектни форми се явява единствено формата *беше*, напр. *ще да беше*.

В (14) спомагателният глагол *съм* е употребен в композираната форма за бъдеще предварително време – *ще съм се върнал*. В (15) откриваме формата *съм бил казал*, която е дубитативен аорист, изразяващ несъгласие на пишещия с препредадено чуждо изказване за самия себе си. Формата *щеше да е изминал* е за бъдеще предварително време в миналото и е употребена в (16). Подобни

¹¹ Благодарим на Петя Осенова за изразеното мнение.

¹² [https://corner.dir.bg/futbol/-7294218\(1\) \[08.04.2024\]](https://corner.dir.bg/futbol/-7294218(1) [08.04.2024])

примери доказват наличието на това глаголно време, за което се твърди, че е нискокостотно, а някои автори го изключват от парадигмата на българския глагол (напр. Ю. Маслов не отделя това време в своята граматика на българския език (Maslov 1981) или го категоризират като наклонение (Aronson 1968: 64).

Пример (17) показва, че *съм* се употребява и в страдателни форми, като изказаната хипотеза е, че той е по-активен от *бъда* в деятелните форми на съвременните български глаголи. В (18) формата *е бил определен* е в страдателен конклузивен аорист, като този тип употреби на конклузива без умозаключителна семантика се открива в историографски и друг тип текстове с исторически факти, обекти и събития. В този случай с конклузив се предават разпространени данни, факти, информация за несвидетелски събития в миналото, които говорещият/пишещият е възприел в своя фонд от знания и ги изразява като собствено твърдение. Този тип употреби Р. Ницолова нарича „слабо знание“ на автора на изказването (Nitsolova 2008). Те се разглеждат преди това от Г. Герджиков (Gerdzhikov 1977). Има ги и в публикация на Кр. Алексова (Aleksova 2016a), а и в дисертационния труд на М. Москова, посветен на конклузива (Moskova 2021).

(13) *И в какво ли състояние ще да съм бил, че да не го помня?* (БНК)

(14) *Виж какво, гледай си филма, хапвай си пуканки и преди да се усетиш, ще съм се върнал.* (БНК)

(15) *Свалиха ме от ефир, понеже съм бил казал, че депутатите са идиоти.*¹³

(16) *Надали щеше да е изминал целия този път пеша.* (БНК)

(17) *Още няколко думи само и шансът щеше да е изгубен.* (БНК)

(18) *Милан Арсов е бил определен да хвърли една бомба в лятната градина театър „Алхамбра“, а Георги Богданов – в кафене „Ньона“ при площада до самия кей.* (БНК)

В (19) е употребено бъдеще време на *съм*, който заедно с названието на девиза образува едно съставно сказуемо. Интересуваме се от тези бъдещи употреби на *съм*, тъй като според нашите наблюдения съвременните поколения предпочитат в бъдеще време да употребяват *съм*, а не *бъда*, макар че в подобни употреби *съм* и *бъда* се конкурират.

(19) *Девизът на кампанията ще е „Заедно започнахме, заедно успяхме, заедно ще продължим“.* (БНРК)

---

¹³ <https://kultura.bg/web/хуморът-в-радиото-е-сериозна-работа/> [18.12.2023]

Не е цел на настоящата работа да се изредят всички типове композирани глаголни форми със *съм*, за да се докаже употребата на *съм* като спомагателен глагол, затова и тук не разширяваме разсъжденията и коментарите.

1.2. Употреби на *бъда* и неговите форми

1.2.1. Самостоятелни употреби

В тази част представяме примери за употреба на *бъда* като копула в съставното именно, сложното съставно именно, съставното адвербиално и сложното съставно адвербиално сказуемо. В онлайн версията на „Речник на българския език“ за *бъда* се отбелязва: „Бъда. Вж. *съм*.“¹⁴, т.е. приет е за форма на *съм*. Чрез разглеждане на употребите се стремим да направим аргументирани изводи за граматическия статус на *съм* и *бъда*. Както се видя от краткия преглед на някои мнения, обикновено за *бъда* се посочва, че се употребява в подчинени изречения.

Пример (20) е показателен за случаите, в които *бъда* се употребява като копула в сложното съставно именно сказуемо с предикатив съществително име или фраза с опорна дума съществително име – *може да бъде брутално преминаване, бавно преливане*. В (21) е използвано сложно съставно именно сказуемо с *бъда* – *трябва да бъде антикризисна национална програма*. В (22) отново се наблюдава *бъда* като копула в сложно съставно именно сказуемо, но този път предикативът е прилагателно име – *може да бъде плътно или кухо*. Пример (23) онагледява употреби на *бъда* в сложното съставно именно сказуемо с предикатив прилагателно име – *не може да бъде „тесен“*.

(20) *Може да бъде брутално преминаване, бавно преливане [...]* (БНК)

(21) *Програмата, с която ще излизаме от кризата, трябва да има много широко доверие, трябва да бъде антикризисна национална програма.* (КБПЖР)

(22) *Тялото може да бъде плътно или кухо и трябва да е направено от метал или от друг хомогенен материал така, че да представлява едно цяло.* (БНК)

(23) *От изпратената скица с относително дадени квартал, парцели и застрояване се установява, че този парцел не може да бъде „тесен“, защото откъм главната улица лицето е над 20 м, а към второстепенната улица – 10 м.* (БНРК)

¹⁴ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бъда/> [05.04.2024]

Бъда може да е употребен като копула в съставно именно или сложно съставно именно сказуемо с предикатив местоимение като в (24) *може да бъде ваше*. В (25) *бъда* е в съставно именно сказуемо с предикатив числително редно име – *ще бъде втори*. Като предикатив при копула *бъда* може да се яви и сегашно деятелно причастие – *ще бъде вълнуващ* в (26). В (27) се съдържа сложно съставно именно сказуемо с предикатив сегашно деятелно причастие – *не трябва да бъде главозамайваща*.

(24) *Ако ни хвърлите до Руж Сити, всичко това... и много, много повече... може да бъде ваше.* (БНК)

(25) *Стефан Софиянски ще бъде втори в списъка на кандидатите за кмет на София, който ще бъде изписан на изборната бюлетина.* (БНРК)

(26) *Робърт Нийлсън: Мачът с България ще бъде вълнуващ.*¹⁵

(27) *Тази операция обаче не трябва да бъде главозамайваща за служителите и за министерството като цяло, защото има много нерешени проблеми [...]* (БКПЖР)

В съставното адвербиално сказуемо също може да има употреба на *бъда* – *ще бъде добре* в (28) и *ще бъда горе* в (29). Пример (30) показва, че *бъда* може да съществува в сложно съставно адвербиално сказуемо – *може да бъде горе*.

(28) *Госпожо председател, ако позволите да прегласуваме, ще бъде добре.* (БКПЖР)

(29) *Ще бъда горе и ще чакам!* (БНК)

(30) *Някой може да бъде горе само когато друг е долу.*¹⁶

От особен интерес в настоящата работа са аористните индикативни форми *бидох*, *биде*, *биде*, *бидохме*, *бидохте*, *бидоха*. В БНК формата *бидох* в 1 л. ед. ч. има 19 употреби, като всички са в страдателен залог. Макар и рядко, бяха открити форми с *биде* извън композираните глаголни форми, напр. в (31), в който *биде* е копула в съставното именно сказуемо *биде Бог*. В (32) също има съставно именно сказуемо с *биде* – *биде като стадо*. В тези контексти *биде* се конкурира с *беше*, което е напълно обяснимо поради съпадението на индикативния аорист и имперфект на този глагол.

---

¹⁵ https://bgvolleyball.com/new.php?id=158600&s_id= [18.12.2023]

¹⁶ <https://www.stefibozhilova.com/?p=4319> [18.12.2023]

(31) *В началото **биде Бог**, и Бог беше колело, а колелото бе Гея.* (БНК)

(32) *Пази божие от робска тълпа, тежко и горко на такъв народ, който **биде като стадо**, който има търпение повече от волското.* (БНК)

В различни корпуси и в интернет бяха открити и имперфектни форми на *бъда* – *бъдех*, *бъдеше*, *бъдеше*, *бъдехме*, *бъдехте*, *бъдеха*. В (33) съществува употреба на *бъдех* като копула в съставно именно сказуемо с предикатив прилагателно име – *бъдех много справедлив*. Същият тип употреба, но с форма за 3 л. мн. ч. има в (34) – *бъдеха истинни*. Употребите на *бъда* са високочестотни в подчиненото изречение на сложните съставни с подчинени обстоятелствени изречения за условие, както е в (33).

(33) *Ако **бъдех много справедлив**, всеки нощен полет би носил смъртна опасност.* (CBWC)

(34) *Дай Боже, Вашите думи да **бъдеха истинни**, защото, когато обесиха гръцкия патриарх Григорий, създаде се свободно гръцко кралство, и сега, ако обесят мен, това би могло да създаде свободно българско царство.* (БНК)

В тази част бяха привлечени примери, които показват употребата на *бъда* в различни времена в индикатив като копула в съставното именно, сложното съставно именно, съставното адвербиално и сложното съставно адвербиално сказуемо. Това са относително честотни употреби на *бъда*, съществуващи в корпуси и интернет. Редки са употребите на *бидох* и те са в писмени източници.

1.1.2. Употреба в композирани глаголни форми

В настоящата работа изследваме употребите на *бъда* в композирани глаголни форми, като издигнатата хипотеза е, че *бъда* се използва по-често в страдателни форми, отколкото в деятелни. Тя ще бъде верифицирана и чрез анкетното проучване в следващата част, а тук илюстрираме различни употреби на *бъда* в композирани глаголни форми в съвременния български език.

Спомагателният глагол *бъда* е подложен на синтактични ограничения, както посочват П. Баракова (Barakova 1978: 316 – 318), Р. Ницолова (Nitsolova 2008) и Е. Търпоманова и М. Джонова – *бъда* „може да се употреби само в подчинени изречения, въведени със съюза *да* и някои други подчинителни съюзи (*да бъде направен*, *ако бъде направен*, *щом бъде направен* и др.), и в съставното сказуемо (*трябва да бъде направен*)” (Tarpomanova, Dzhonova 2020: 133). Двете авторки изтъкват, че винаги *бъда* може да бъде заменен от *съм*, което проверяваме в конкретни примери. Търпоманова и Джонова коментират, че „при някои

видове подчинени изречения причастнострадателните форми с *бъда* имат изключително бъдеща интерпретация, а формите със *съм* – предимно минала“, напр. „Ако *бъде* направен добре, *строежът* *ще* е траен / Ако е направен добре, *строежът* *ще* е траен“ (Тароманова, Dzhonova 2020: 134). Струва ни се спорна констатацията, че формите със *съм* имат минала интерпретация, по-скоро те изразяват актуален в акта на комуникацията резултат от действие, което е приключило. Според нас разликата е в пределността на *бъда* и неопределеността на *съм*. Освен това двете авторки смятат, че резултативността е по-добре изразена в причастнострадателните форми със *съм*, докато при формите с *бъда* преобладава футурната семантика (Тароманова, Dzhonova 2020: 139).

В (35) *бъда* е употребен в третолична форма за бъдеще време, индикатив – *ще* *бъде*. Почти неоткриваеми са в корпуси индикативни деятелни форми на бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото със спомагателен глагол *бъда*. Подобни употреби открихме в интернет – вж. (36) *ще* *бъде* *влязъл* и в (37) *щеше* *да* *бъде* *наредил*.

(35) *Най-големият ни проблем* ***ще* *бъде*** *да ги прекараме през изхода за изстрелване на апаратите.*¹⁷

(36) *Предпоставка за започване на производството за отчуждаване на недвижими имоти за задоволяване на държавни нужди* ***ще* *бъде* *влязъл*** *в сила* *подробен устройствен план или одобрен подробен устройствен план с влязло в сила разпореждане за допускане на предварително изпълнение, който предвижда изграждане на национални обекти.*¹⁸

(37) *Ако Буда сега бе премиер,* ***щеше* *да* *бъде* *наредил*** *чрез видео обръщение от джипката на послушковиците му да не приемат бежанци, а пристигналите „мигранти“ да бъдат извозвани в миграционни центрове и обявени за разпространители на коронавирус.*¹⁹

Нашите проучвания върху корпусите и интернет говорят, че *бъда* активно се употребява в страдателния залог, докато употребите му в деятелния залог са значително ограничени. В (38) откриваме страдателна форма с *бъда* – *бъде* *посветен*. Страдателно бъдеще време в 1 л. мн. ч. е използвано в (39) – *ще* *бъдем* *изправени*. Бъдеще време в миналото в 3 л. мн. ч. е употребена в (40) – *щяха* *да* *бъдат* *начислени*. Примерите са многобройни и не могат да бъдат представени всичките, а и това не е нашата задача. Тъй като проверяваме виждането Е.

¹⁷ <https://es.translatero.com/bulgaro-ruso/traduccion/апаратите> [19.12.2023]

¹⁸ <https://www.investor.bg/a/122-novini/100918-otdadeni-pod-naem-darzhavni-imotinyama-da-se-preotdavav> [18.12.2023]

¹⁹ <https://m.dnes.bg/comments.php?id=523552&cp=6> [18.12.2023]

Търпоманова и М. Джонова за възможността винаги *бъда* да се замества от *съм* в причастнострадателни конструкции, смятаме, че в примери от (38) до (40) взаимозаменяемостта е възможна, но тя не е уместна напр. в случаи от типа на *Предвидено е да бъде изратено – Предвидено е да е изпратено*, тъй като непосредствено преди страдателнопричастната форма се съдържа вече глаголът *съм* (*Предвидено е*), т.е. не е подходяща замяната на *бъда* от *съм* по еуфонични/стилистични причини.

(38) *Освен това предлагам да се отмени провеждането на парламентарния контрол в днешния пленарен ден и последният един час от работата на Народното събрание да **бъде посветен** на заключителни обръщения – декларации от името на парламентарни групи, които пряко да се предават по БНТ и БНР.* (ПК)

(39) *Рисковете наистина са много големи, не бива да говорим и да всяваме някаква паника, но фактите са такива, каквито Вие ги изложихте, за съжаление, много скоро по всяка вероятност **ще бъдем изправени** именно пред решаването на този изключително важен за българската енергетика и за България проблем, който ще възникне в резултат на тези действия, които бяха предприети.* (ПК)

(40) *Не знам защо председателят на Комисията не е внесъл доклада, но разберете, че ако днес бяхте внесли този законопроект, за април месеца **щяха да бъдат начислени** около 500 милиона, които щяха да влязат във Фонда за електроенергийна сигурност, чрез което щяхте да помогнете и на детските градини, на училищата, и на крайния потребител.* (ПК)

Както казахме, от особен интерес в настоящата работа са аористните индикативни форми *бидох*, *биде*, *биде*, *бидохме*, *бидохте*, *бидоха*. В том II на „Грамматика на съвременния български книжовен език“, посветен на морфологията, се подчертава, че *бидох* е „архаична, неупотребявана днес форма“ (Gramatika 2 1983: 253). Във връзка с това виждане си поставихме задачата да открием реализации на *бидох* в композирани глаголни форми. Струва ни се важно да посочим, че в съвременния български език не съществува резултативен корелат на аориста, който би трябвало да се образува с аористната форма *бидох* и минало свършено деятелно причастие, напр. *бидох пристигнал*. Тъй като днес аорист и имперфект на *съм* съвпадат, резултативният корелат на аориста съвпада с плюсквамперфекта – *бях пристигнал*. В съавторска статия Е. Търпоманова и М. Джонова подчертават, че формите с *бидох* в страдателен залог са винаги стилистично маркирани, като освен това са загубили аористното си значение (Tarpomanova, Dzhonova 2020: 137). Второто мнение ни се струва спорно, но от гледна точка на неспециалиста тази форма е възможно да не се възприема като аористна.

Употребите, които открихме с форми на *бидох*, са или в съставни именни сказуеми като в (41) – *биде като стадо*, или в страдателни аористни индикативни форми като в (42) – *биде пленен*.

(41) *Пази боже от робска тълпа, тежко и горко на такъв народ, който биде като стадо, който има търпение повече от волското.* (БНК)

(42) *Както е известно, Явер паша биде пленен с целия си корпус.* (БНК)

Имперфектната форма на *бъда* – *бъдех*, също има употреби в композирани страдателни форми. Тя се открива в сложни съставни изречения с подчинени обстоятелствени изречения за условие, както е (43) – *бъдех нападнат*. В (44) е използвана страдателна форма в 3 л. мн. ч. *бъдеха преведени*. Щом формите с *бъда* са ограничени в подчинени изречения, то и имперфектните форми с *бъдех* споделят същото ограничение.

(43) *Под жилетката ми се намираха двата му двуцевни пистолета, които имах намерение да употребя, ако бъдех нападнат.* (СВВС)

(44) *А дори и парите да бъдеха преведени, терористите щяха да ги прехвърлят по електронен път и да ги пръснат по различни сметки в други банки и финансови къщи.* (СВВС)

В тази подчаст представихме и анализирахме употреби на *бъда* в различни времена на индикатива както като копула, така и като спомагателен глагол в композирани глаголни форми. Установихме, че аористните форми от типа *бидох* се срещат в съставни именни сказуеми и в страдателни аористни форми, но не и в индикативни деятелни като резултативно съответствие на аориста.

1.3. Употреби на *бивам* и неговите форми

1.3.1. Самостоятелни употреби

В тази подчаст се разглеждат употреби на форми на *бивам* като копула в съставното именно, сложното съставно именно, съставното адвербиално и сложното съставно адвербиално сказуемо. Този тип употреби са относително редки в интернет и особено в корпусите. Търсенето на форми за 3 л. ед. ч. се затруднява от множеството употреби на *бива* в модално значение за необходимост. Въпреки това могат да бъдат представени някои примери, напр. в (45) *бивам* е копула в съставно именно сказуемо с предикатив съществително име – *бивам ту лисица, ту лъв*. В (46) *биваме* е копула в съставно именно сказуемо с предикатив прилагателно име – *биваме несправедливи*. По същия начин в (47) *бивате* е копула в съставно именно сказуемо с предикатив прилагателно име – *бивате духовита и интелигентна*. В пример (48) *бивате* във 2 л. мн. ч. сег. вр. е употребен също като копула, но този път в съставно адвербиално сказуемо – *бивате вредом*.

(45) *Аз бивам ту лисица, ту лъв.* (БНК)

(46) *За жалост, ние по-често биваме несправедливи.* (БНК)

(47) *И този път той не схвана веднага, но не му оставаше нищо друго, освен да чака, защото единственият случай, при който вуйчо му категорично отказваше да дешифрира своя духовитост, бе, когато тя наистина бивате духовита и интелигентна — и никога, ако в остроумието му имаше само острога.* (БНК)

(48) *Хайде кажете ми, музи, дарени с дворци олимпийски, вий сте богини и бивате вредом, и знаете всичко, ние пък чуваме само мълвата и нищо не знаем!* (БНК)

В примери от (45) до (48) глаголят *бивам* като част от съставното именно казуемо се реализира в своето значение ‘обикновено, винаги или понякога съм някакъв’ („Речник на българския език“, онлайн версия²⁰). В тези контексти *бивам* се конкурира със *съм* в неговото значение ‘съществувам, има ме’ („Речник на българския език“, онлайн версия²¹), но не и с *бъда*. Причината за невъзможната замяна на *бивам* с *бъда* в тези контексти се корени в неопределеността на *съм* и *бивам* за разлика от *бъда*, който не може да изрази действие, протичащо и в акта на комуникацията и представляващо процес с налични фази/етапи или повтарящо се действие.

Бивам в имперфект също може да бъде копула в съставно именно казуемо. Това се доказва от примери от типа на (49). В него *биваше* е копула в съставно именно казуемо с предикатив словосъчетание с опорна дума прилагателно име – *биваше просто смешен*. В подобни контексти *бивам* се явява в същото значение ‘обикновено, винаги или понякога съм някакъв’, отнесено към миналия план.

(49) *Присъдите за обида на величието обикновено бяха сурови: изгнание и конфискуване на имуществото или смърт, въпреки че поводът за обвинението понякога биваше просто смешен.*

Открихме и употреби на *бивам* в сложно съставно именно казуемо, най-вече с глагола *мога/може*, напр. в (50) е употребено сложното съставно именно казуемо *могат да биват всякакъв вид* с предикатив с опорна дума съществително име. Същият тип употреба съществува и в (51) в сложното съставно именно казуемо *могат да биват с пълно или частично изтегляне* и т. н. В тези два примера *бивам* се реализира в същото значение, посочено по-горе.

²⁰ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

²¹ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/съм/> [05.04.2024]

(50) *Малки модели – те могат да биват всякакъв вид, от елегантна до по-спортна.*²²

(51) *Те могат да биват с пълно или частично изтегляне, с Блумоушън, без или за Тип-он /по-известен като ПУШ/, могат да са с метални царги и за дървена кутия, с различна товароносимост и т.н.*²³

Налични са и самостоятелни употреби на *бивам* със значение на съществуване (напр. (52), така както са възможни подобни употреби на *съм* (вж. (53), но не и на *бъда*, поради описаната по-горе причина, тъй като *бивам* и *съм* се явяват в значението ‘обикновено, винаги или понякога съм някакъв’ („Речник на българския език“, онлайн версия²⁴).

(52) *Според местоположението си СИЗ биват: крайгранична, в т. ч. крайморска, крайречна, в т. ч. открит крайбрежен град; вътрешна, в т. ч. градска, новоизградени научни паркове и технологични центрове при национални университети и институти.* (БНК)

(53) *Може да питате Любо Пенев къде са.* (БНК)

Глаголът *бивам* може и да се реализира самостоятелно и със значението ‘намирам се, присъствам (изразява обичайно, продължително или повтарящо се действие)’ („Речник на българския език“, онлайн версия²⁵) като в (54). В това значение *бивам* може да се конкурира със *съм*, изразяващ същата семантика, предполагаща появата на непределните *съм* и *бивам*, но не и на пределния *бъда*.

(54) *Когато биваше у нас или пък ние отивахме у него на гости, той винаги отделяше време за братовите си деца.*²⁶

Като разговорни се сочат появите на *бивам* със значение ‘съществувам, има (няма) ме’ най-вече в 3 л. ед. ч. и мн. ч. („Речник на българския език“, онлайн версия²⁷). Смятаме, че (55) доказва, че е възможно да нямат разговорен характер други типове употреби, вкл. на безличния глагол *бива* със значението ‘(Не) може, (не)възможно е, (не) трябва’, посочено в онлайн версията на „Речник на

---

²² <https://blog.obuvki.bg/как-да-съчетаем-правилно-дамските-чан/> [19.12.2023]

²³ <https://mebelistite.com/index.php?threads/Плъзгачи-за-чекмеджита.35/> [19.12.2023]

²⁴ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

²⁵ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

²⁶ <https://books.fullcontact.bg/bg-news-details-8.html> [05.04.2024]

²⁷ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

българския език). В случая употребата е *бива* в (55) е най-близка до семантиката на изразите „е редно, е допустимо“.

(55) *Нима бива едно протестно движение с мощен потенциал да се стреми към толкова дребнави цели като смяна на правителство?! Нима бива уж пробудените студенти да къришат ръце: „Ах, криза на ценностите! Ах, искаме повече морал в политиката!“*²⁸

В (56) глаголът *бивам* се реализира в друго свое значение – ‘случвам се, ставам; има (няма) ме’ („Речник на българския език“, онлайн версия²⁹). Както се вижда, в подобни контексти се явява форма за перфекта в индикатив. В (56) отрицателната форма *не е бивало* изразява значение, близко до ‘не се е случвало’, като по този начин се отрича наличието на резултат от действие, едновременен с акта на комуникацията.

(56) *Второ, защото тъкмо напоследък беше взето решение от МОН специалността „Теология“ („Богословие“) да бъде сред т. нар. приоритетни направления в българското висше образование, каквото нещо досега не е бивало, нито някой се е надявал да стане.*³⁰

Безличният глагол *бива* също има употреби със значение ‘става, случва се (обикн. много пъти, периодично)’ („Речник на българския език“, онлайн версия³¹) – вж. (57). В отрицателни или въпросителни изречения този безличен глагол за разлика от личния *бивам* се реализира със значение ‘(не) може, (не)възможно е, (не) трябва’ („Речник на българския език“, онлайн версия³²) като в (58).

(57) *Така бива, когато хлебарят хване да шише кондури и Ипократ да води процеси, вместо да вари билки.*³³

(58) *Не бива така: работим повече от германците, а получаваме по-малко пари.*³⁴

²⁸ <https://www.anarchy.bg/articles/taktika-strategiya-na-segashnite-studentski-okupacii/> [05.04.2024]

²⁹ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

³⁰ https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,100723/catid,14/id,23813/view,article/ [05.04.2024]

³¹ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

³² <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

³³ <https://litclub.bg/library/bg/vasov/nzemlia/trevogite.htm> [05.04.2024]

³⁴ https://blitz.bg/gallery/ne-biva-taka-rabotim-poveche-ot-germantsite-a-poluchavame-po-malko-pari_news965248.html [05.04.2024]

В тази подчаст бяха разгледани употреби на *бивам*, като от тях стана ясно, че този глагол се реализира само в две времена – сегашно и имперфект. Причината според нас е непределният характер на глагола, а и акцентът върху траенето на действието, протичането му в даден момент, който може да е актът на комуникацията – сегашно време, или миналият момент – имперфект.

1.1.2. Употреба в композирани глаголни форми

Най-значителната част от употребите на формите на глагола *бивам* се откриват според нашата база данни в композирани страдателни глаголни форми. Тези случаи също са посочени в „Речник на българския език“, онлайн версия под номер III: „Като спомаг. глаг. За образуване на сложни страд. форми за сег. (обикн. сег. истор.) и мин. неопр.“ “ („Речник на българския език“, онлайн версия³⁵). Употребите на *бивам* са споменати в т. II на „Граматика на съвременния български език. Морфология“ във връзка с това, че в страдателнопричастния пасив се употребяват *бъда* и *бивам*, а не само *съм*, като формите с *бъда* и *бивам* са от несв. в., а на тях им съответстват форми за сегашно време от св. в. (напр. *След това се отпусна и се остави да бъден воден, все тъй леко зашеметен от виното и вълнението, от горчивото усещане за безвъзвратност* (П. Вежинов), *Във всеки един от клубовете бивам допускан без формалности* (Gramatika 2 1983: 250).

На употребата на *бива* в причастнострадателните форми е посветена статия на М. Джонова (Dzhonova 2022). Авторката смята, че тези пасивни форми са интересни и с възможността за употреба в тях на *съм*, *бъда* и *бивам*. М. Джонова разглежда на първо място изречения с получател лице, защото, както се сочи и във втори том на „Граматика на съвременния български език“ (Gramatika 2 1983: 252), причастнострадателните форми се предпочитат пред възвратнострадателните заради еднозначността им. Авторката дава пример в страдателен залог с *бива*: „Който не може да си позволи огромната сума, **бива заробван** да я връща на вноски, като работи в местните магазинчета“, като получателят е лице. Джонова коментира, че употребата на *бива* „еднозначно носи семантиката за страдателния залог и за целенасочено извършено действие, което продължава да се извършва в дадената ситуация за разлика от формата *е заробван*“ (Dzhonova 2022: 32). В други примери със страдателнопричастни форми с *бива* авторката посочва, че глаголт *бива* изразява значението „многократност и целенасочено въздействие върху получателя на действието“ (Dzhonova 2022: 32). В коментари на примери Джонова сочи, че употребата на *бива* „поставя акцент върху целенасоченото извършване на действието от лице“ (Dzhonova 2022: 33), като това е вярно и за по-

³⁵ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/бивам/> [05.04.2024]

лучател на действието животно. Наблюденията на М. Джонова говорят, че лексикалното значение на глагола може да ограничи появата на спомагателния глагол *бива*, означаващ итеративност, а тогава може да се яви *бъда*, напр. „В замяна на това Законът за земята подозрително често **бива преработван** и, както се види, ще продължи да **бъде преработван**, докато земите отново станат притежание на тотален господар“ (Dzhonova 2022: 35). Авторката заключава, че употребата на причастнострадателни форми с глагола *бивам* „зависи от редица граматични, лексикални и семантични фактори“, напр. преходността на глагола, „целенасоченост на действието от страна на вършител лице“, който най-често не се изразява в контекста, итеративност на действието, „но в сегашно време този признак не е задължително маркиран за разлика от имперфектните форми“, а също така „топикализирането на получателя на действието и неизразяването на вършителя“ (Dzhonova 2022: 36). В обща статия на Е. Търпоманова и М. Джонова също се разглеждат употреби на *бивам* в причастнострадателни форми и се споменават същите ограничения в неговата употреба, каквито представя Джонова в споменатата статия (Taromanova, Dzhonova 2020: 134). М. Джонова разглежда употребата на *бива* и в устната реч на съвременния български език (Dzhonova 2018).

Нека да разгледаме някои употреби на *бивам* в страдателнопричастни форми, отчитайки наблюденията и изводите на М. Джонова, а и вижданията в съвместната статия с Е. Търпоманова. В (59) *бивам* е спомагателен глагол в страдателната форма *бивате оцетени*. В (60) *бивам* се явява също в страдателна форма в 3 л. ед. ч. *бивам ангажиран*. В пример (61) е използвана композираната страдателна форма в 3 л. мн. ч. *не биват отказвани*. И в трите примера *бивам* се явява в конструкция, чието действие е извършвано целенасочено от лице/лица, макар че той/те не е/са изразен/изразени в контекста.

(59) *Разчитаме на Вашата група, защото Вие също **бивате оцетени** от подобна практика, да подкрепите този Законопроект. Благодаря.* (ПК)

(60) *Повдигам този формален, но с изключително значение според мен въпрос, тъй като неправомерно **бивам ангажиран** в цитираните изяви като служител на БАН. С настоящото заявявам публично, че се разграничавам от комунистическото „контра-на-всичко“ [...] (БНРК)*

(61) *По принцип те **не биват отказвани**, дори в някои случаи да бъдем новатори в тази област.* (БКПЖР)

В корпуси и интернет открихме и имперфектни форми на *бивам* в страдателен залог. Напр. в (62) е употребена страдателнопричастната имперфектна форма *бивахме* като спомагателен глагол в композираната пасивна форма за 1 л. мн. ч. *бивахме обвинявани*. Примери като (63) доказват, че *бивам* може да бъде спомагателен глагол в страдателни глаголни форми за имперфект, индикатив –

биваше обхванато. И в двата случая пасивните форми с *бивам* в имперфект са итеративни, като получателят е лице, а вършителят в (62) е лице, макар и само подразбиращо се, за разлика от (63), където вършителят е нелице (огънят). Следователно не е задължително вършителят да е лице при употребата на *бивам*, както сочи (63).

(62) *Когато преди 14 години от „Атака“ заявявахме подобни намерения, правихме внушения, правихме законопроекти в тази насока, бивахме обвинявани в най-черни грехове и ни се прикачваха най-ужасните съществителни и прилагателни.* (ПК)

(63) *Често някой, който се оглеждаше назад, отстрани или отпред, огънят го изненадаваше, а ако се скриеше в съседно място, и то биваше обхванато от огъня – дори кварталите, които смяташе за отдалечени – намираше се в същата опасност.* (БНК)

Струва ни се достоверна констатацията на М. Джонова, че употребите на *бивам* в имперфект имат винаги итеративно значение (Dzhonova 2019: 27), каквото се открива и в старобългарския език. Както сочат нашите примери, причастната форма в конструкцията с *бивах* може да е както от несв. в. – в (62), така и в св. в. – в (63).

Невинаги съществува възможност за замяна на причастнострадателни форми с *бивам* от съм. Напр. М. Джонова представя изречения от типа на *Под пълна упойка днес човек бива поставен, когато му предстои сериозна операция или болезнена процедура* (Dzhonova 2019: 23). Авторката смята, че причината за липсата на взаимозаменяемост е генеричното значение на изречението. Бихме допълнили, че важна роля играе и неопределеността на двата глагола, а също и изразяването от *бивам* на процес в неговото протичане, а в някои случаи и итеративността на употребите на *бивам*. Възможно е, както подчертава авторката, с *бива* да се означават и еднократни действия, при които *бива* може да бъде заменен от съм, напр. *Тежка съдба сполетява и учениците на солунските братя. Едни от тях биват продадени като роби, а други биват прогонени от страната*. Джонова смята, че формата с *бива* „компенсира неизразяването на вършителя на действието, като подчертава, че това е действие, извършено съзнателно от дадено лице“ (Dzhonova 2019: 24). Авторката посочва и примери на употреба на *бива* за еднократни действия и при неодушевен получател на действието (напр. *Проектът още в края на 80-те г. бива замразен, защото тогавашното правителство, българско правителство, счита, че той е икономически неизгоден и нецелесъобразен* (Dzhonova 2019: 24). В такива употреби *бива* също може да бъде заменен от съм според нас. В някои случаи според

М. Джонова употребата на *бива* единствено подчертава, че вършителят е лице (напр. *Втората зала, където бивам въведен след къса справка, е изцяло на разположение на Фурман и син* (Dzhonova 2019: 27)).

В тази част бяха разгледани употреби на *бивам* в сегашно време и в имперфект като копули в съставни именни, сложни съставни именни и съставни адвербиални сказуеми, както и някои самостоятелни употреби със значение ‘съществуване’. Приведени са и примери, които доказват широката употреба на *бивам* в композирани страдателни форми, които значително преобладават над употребите като копула.

Следващият въпрос в изпълнение на задачите на настоящото изследване е проучването на мнението на съвременни българи за употребите на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох*, което реализирахме с непредставителна анонимна анкета.

3. АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ

3.1. Методика на провеждане на анкетата

Една от задачите на настоящото изследване е да проучи предпочитанията на съвременни българи към конкуренцията между *съм* и *бъда*, *съм* и *бивам*, *бях* и *бидох*. За тази цел проведехме през м. декември 2023 г. анонимна онлайн анкета чрез формуляр в Google forms. Анкетата е проведена по принципа на отзовалите се.

Всички изречения без едно са взети от Българския национален корпус. Освен това изреченията биват, както казахме, два вида: в едните се предлага избор между два глагола, а в другите респондентите сами трябва да попълнят подходяща според тях глаголна форма. Чрез втория тип изречения не се внушава никакъв избор, а се търси езиковият усет на анкетираните и реалната им речева практика.

В първите три въпроса респондентите трябва да изберат между *съм* и *бъда*, като в оригиналните изречения е употребена форма на *бъда*.

1. *Заведи ме там, където трябва да СЪМ/БЪДА.* – В първото изречение изборът е между *съм* и *бъда* в съставно глаголно сказуемо.

2. *Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената.* – Във второто изречение формата е в страдателен залог, когато според нас се предпочитат форми на *бъда*.

3. *Ще СЪМ/БЪДА капнал и обезсърчен.* – В третото изречение изборът е в композирана глаголна форма за бъдеще предварително време в деятелен залог, когато според нас се употребяват повече формите на *съм*.

В следващите три изречения анкетираниите сами трябва да впишат подходяща според тях глаголна форма, като заложената конкуренция е между *съм* и *бъда*. Изреченията са следните:

4. В съставно именно сказуемо – *Ще .... откровена, доколкото мога.*

5. В страдателна глаголна форма – *Защо трябва да .... изтезаван?*

6. В деятелен залог, композирана глаголна форма за бъдеще предварително време – *До 17 часа със сигурност ще .... получил документите.*

7. В седмото изречение изборът е между *съм* и *бивам*. В оригиналното изречение е употребен *бивам*. – *Така в действието СЪМ/БИВАМ включен и аз.*

8. В осмото изречение анкетираниите сами трябва да попълнят подходящ според тях глагол. В оригиналното изречение е форма на *бивам*. – *Започвам уверено, но ... прекъсната от влизането на Ейми.*

9. В деветото изречение анкетираниите сами трябва да попълнят подходящата според тях глаголна форма, като конкуренцията е между *бях* и *бивах*. В оригиналното изречение е употребен глаголът *бивах*. – *Съдържанието им .... подновявано непрекъснато.*

10. В десетото изречение също респондентите трябва да попълнят подходящата форма на глагола, като заложената конкуренция е между *беше* и *биваше*. В оригинала е употребено *биваше*. – *Но и всичко .... спасявано в последния момент пак благодарение на Кармела.*

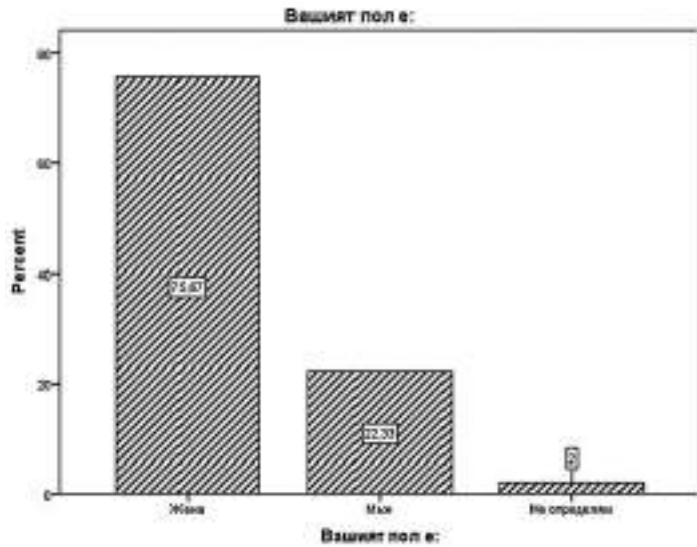
11. В единадесетия въпрос конкуренцията е между *бях* и *бидох*, като в оригинала е *бидох*. Респондентите трябва да изберат един от двата глагола. – *Така аз БЯХ/БИДОХ спасен.*

12. В дванадесетия въпрос анкетираниите трябва сами да поставят подходяща глаголна форма, а заложената конкуренция е между *бях* и *бидох*, като в оригинала е *бидох*. – *Аз .... върнат на своето място.*

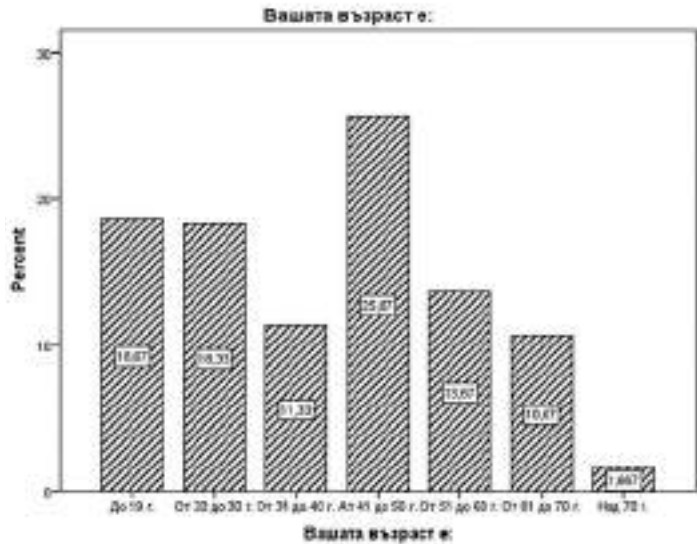
Избрахме като социално-демографски признаци пола, възрастта, образованието, специалността, родното място и местоживеенето на респондентите. Смятаме, че именно сред тези признаци може да има такива, които статистически значимо влияят върху отговорите на респондентите. Една от задачите на анкетното проучване е да се потърсят статистически връзки между отговорите и социално-демографските характеристики на анкетираниите, както и между самите отговори, свързани с 12-те изречения.

В непредставителната анкета по метода на отзовалите се участваха 300 души. От тях жени са 75.67%, а мъже са 22.33%. Не са определили пола си 2% (вж. Графика 1).

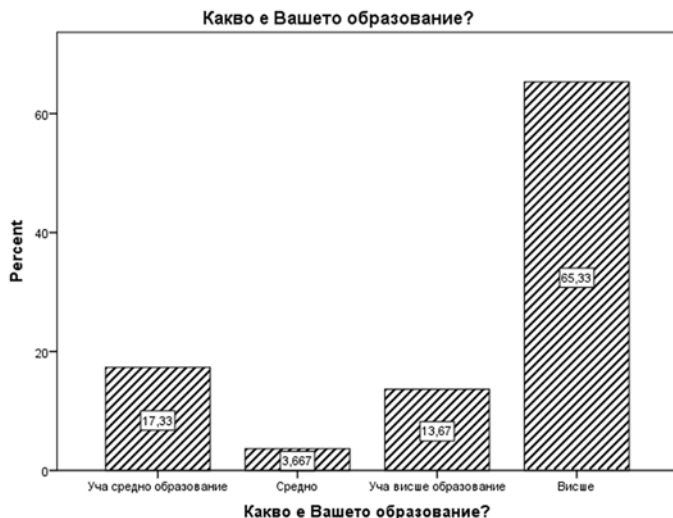
Графика 1. Разпределение на анкетираните по пол

Графика 2. Разпределение на анкетираните по възраст

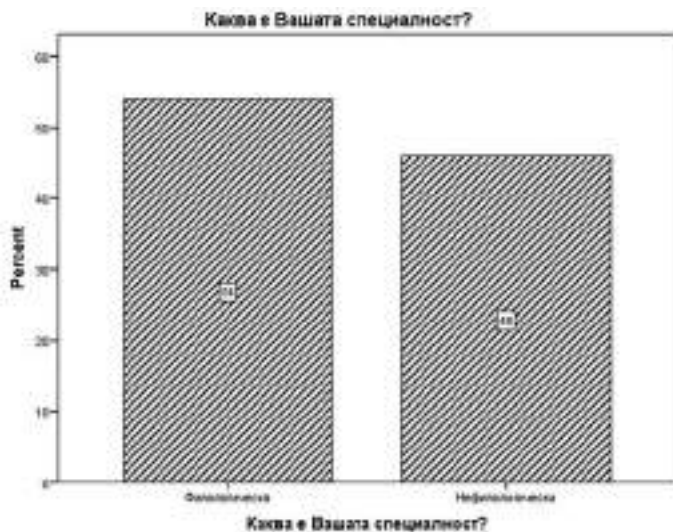
Признакът *възраст* има 7 равнища: до 19 г., 20 – 30 г., 31 – 40 г., 41 – 50 г., 51 – 60 г., 61 – 70 г., над 70 г. Анкетираните лица се разпределят по следния начин, виден на Графика 2. Най-голяма е групата между 41 и 50 г. – 25.67%. След нея с почти еднакви проценти са учениците до 19 г. – 18.67%, и анкетираните между 20 и 30 г. – 18.33%. На следващо място на респондентите от 51 до

Графика 3. Разпределение на анкетираните по образование

60 г. – 13.67%, след това между 31 и 40 г. – 11.33%, между 61 и 70 г. – 10.67%, а най-малко са над 70 г. – 1.667%.

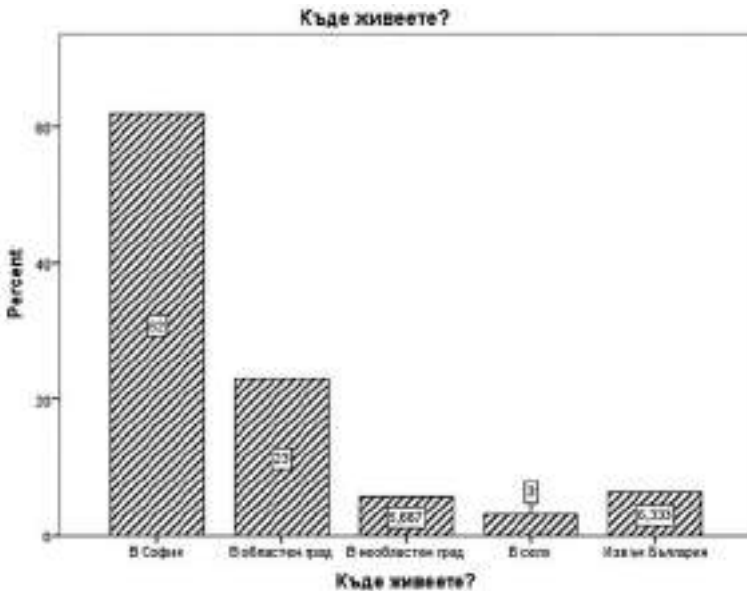
Признакът *образование* има равнища: уча средно, средно, уча висше, висше образование. По тези равнища респондентите се разпределят по следния начин, който може да се види на Графика 3. Най-много са висшестите – 65.33%, след тях са учещите средно образование – 17.33%, следват учещите висше образование – 13.67%, а най-малко са респондентите със средно образование – 3.667%.

Графика 4. Разпределение на анкетираните по специалност

Признакът *специалност* има равнища филологическа и нефилологическа специалност. Анкетиранията лица се разпределят в тези две групи по следния начин, който може да се види на Графика 4. Вижда се, че повече са филолозите – 54%, а нефилолозите са 46%, което не отговаря на реалното положение в обществото, в което преобладават нефилолозите. Преобладаването на филолозите е обусловено от факта, че анкетата се разпространява онлайн чрез социални мрежи, като е очаквано да има повече филолози в мрежите на автора.

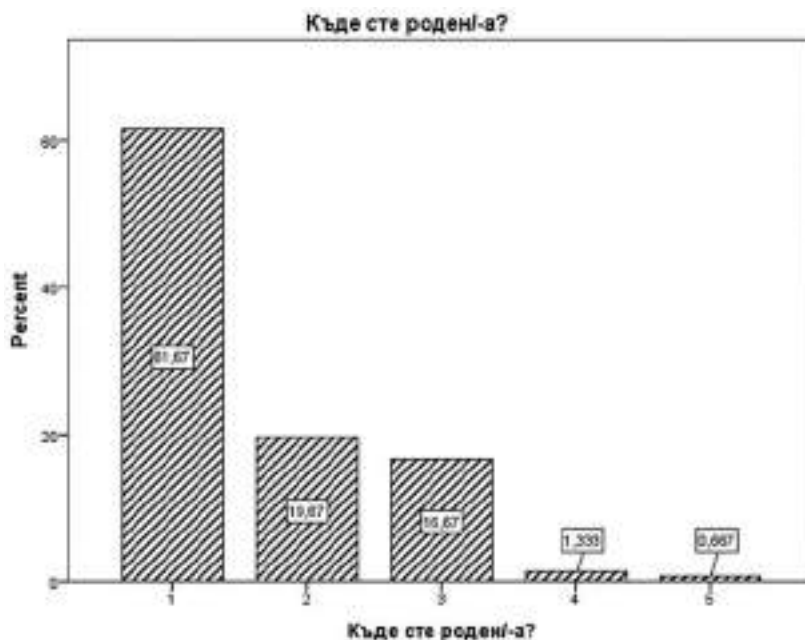
В анкетната карта респондентите записват и местожителството си, като този фактор има следните равнища: столицата София, областен град, необластен град, село, извън България. Насочихме се към тези равнища, защото опитът ни от предходни изследвания показва значимостта им и способността им да влияят върху отговорите на анкетиранията (Aleksova 2023a; Aleksova 2023b). По местоживееене респондентите се разпределят по следния начин, виден на Графика 5: най-много са жителите на София – 62%, следвани от живеещите в областни градове – 23%, след това са живеещите извън България – 6.333%, следват жителите на необластените градове – 5.667%, а най-малко са жителите на селата – 3%.

Графика 5. Разпределение на анкетиранията по местоживееене

Анкетиранията посочват името на родното си място. След това беше създаден нов признак *месторождение* с пет равнища: роден в Западна България, роден в Североизточна България, роден в Югоизточна България, роден извън

България, отказва да посочи. Избрахме това деление, тъй като в други социолингвистични изследвания той се оказва значим определител на отговорите (вж. напр. Aleksova 2016b; Aleksova 2023a; Aleksova 2023b). По този нов признак респондентите се разпределят по начин, виден на Графика 6. Общо 61.67% са родените в Западна България – (1) на Графика 6, 19.67% са от Североизточна България – (2) на Графика 6, 16.67% са от Югозападна България – (3) на Графика 6, 1.33% са родени извън България – (4) на Графика 6, а 0.667% отказват да съобщят месторождението си – (5) на Графика 6.

Графика 6. Разпределение на анкетираните по месторождение

В следващата част представяме и анализираме отговорите на респондентите. Резултатите са валидни само за анкетираните от нас лица.

3.2. Резултати от анкетата и техният анализ

3.2.1. Отговори на 12-те въпроса

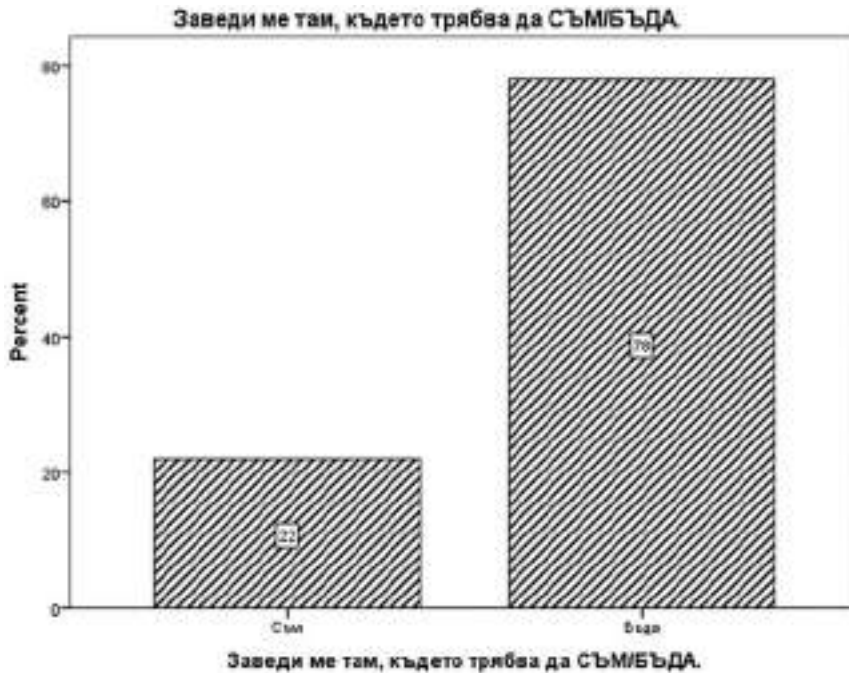
В тази част се разглеждат едномерните разпределения на отговорите. Представяме отговорите в проценти и ги анализираме. Както казахме, въпросите са два вида: при първия тип се изисква избор от две възможности, а при втория

тип респондентите сами трябва да напишат подходящия според тях глагол, като контекстът е достатъчно ясен, за да предполага избор от *съм* или *бъда*, *съм* или *бивам*, *бях* или *бидох*. Включихме два типа въпроси, защото при избор от списък от форми може да се получи влияние от предоставените възможности, като анкетираният би могъл да избере форма, която да не е част от спонтанното му речево поведение, докато при самостоятелното попълване на форма придобиваме представа за езиковия усет и речевата практика на анкетирания.

Първото изречение изисква избор от две възможности – *съм* или *бъда*. Разпределението на отговорите може да се види на Графика 7.

Заведи ме там, където трябва да СЪМ/БЪДА. (БНК)

Графика 7. Разпределение на отговорите за първото изречение

Както е ясно от Графика 7, глаголът *съм* е избран от 22%, а *бъда* от 78% от респондентите. Изречението съдържа съставно глаголно сказуемо, като в оригинала е употребен глаголът *бъда* със значението ‘намирам се някъде’, което е посочено за *съм* в „Речник на българския език“³⁶. По-голяма част от анкети-

³⁶ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/съм/>

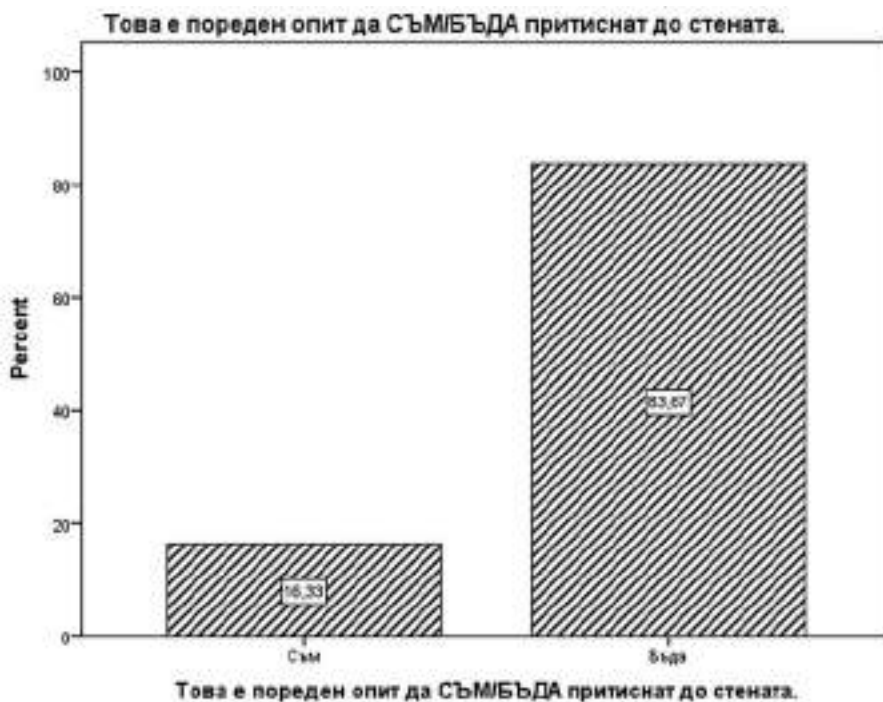

раните са избрали именно него. Това говори, че в подобни контексти *бъда* се предпочита от нашите респонденти при изразяване на местоположение.

Второто изречение е следното, като в него има избор от две възможни форми (*съм* и *бъда*):

Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената. (БНК)

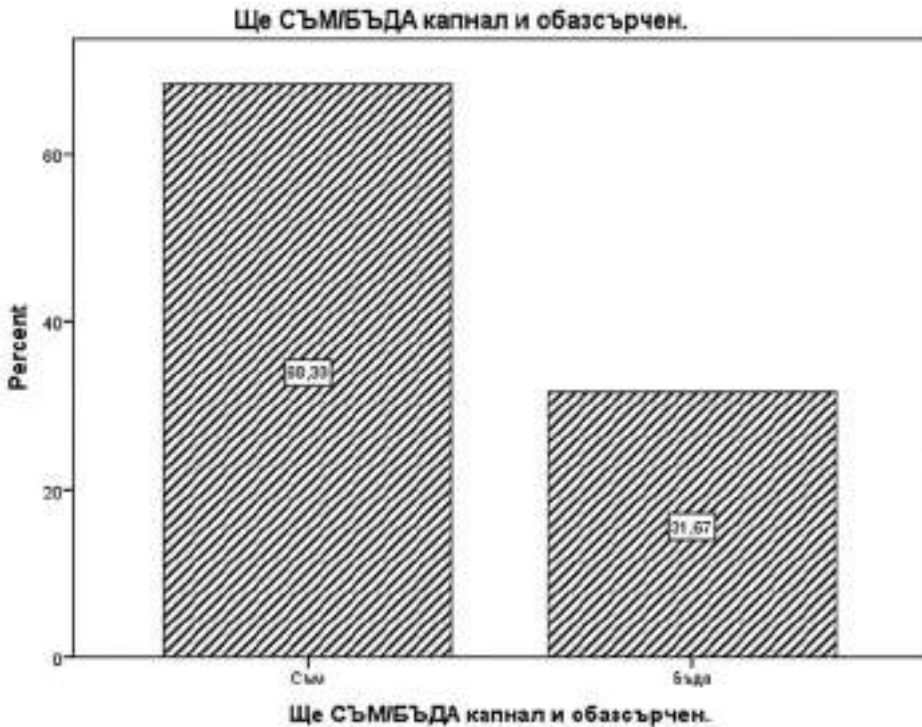
В това изречение има употреба на спомагателния глагол в просто глаголно сказуемо, изразено с композирана причастна форма в 1 л. ед. ч. м. р., страдателен залог. Общо 83.67% са избрали *бъда*, което отговаря на хипотезата ни, че в страдателен залог се предпочитат причастнострадателни форми с *бъда*.

Графика 8. Разпределение на отговорите за второто изречение

Третото изречение съдържа бъдеще предварително време в индикатив. В оригинала е употребен глаголет *бъда*, което не отговаря на хипотезата ни, че в индикативни форми за бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото ще се предпочитат форми на *съм*. Въпросът е за избор от две дадени форми – *съм* и *бъда*.

Ще СЪМ/БЪДА капнал и обезсърчен. (БНК)

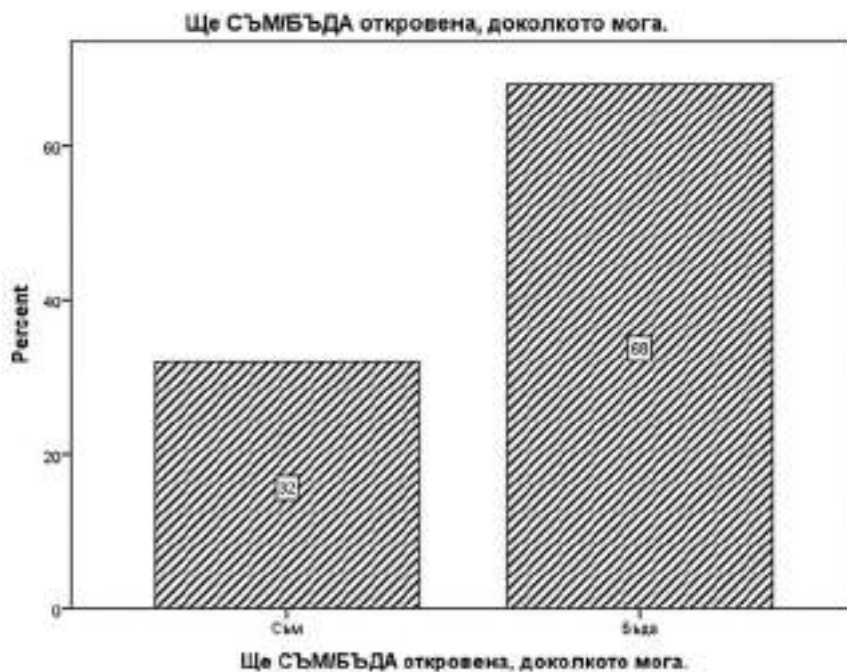

Графика 9. Разпределение на отговорите за третото изречение

По-голяма част от респондентите са избрали глагола *съм* – 68.33%, но има и 31.67% предпочели *бъда* (вж. Графика 9). Тези проценти говорят, че нашите анкетиращи предпочитат в индикативни композирани форми на бъдеще предварително време спомагателния глагол *съм*, но не липсват и избрали *бъда*. А това означава, че този спомагателен глагол е реално езиково средство в бъдещите индикативни времена, макар и по-рядко избраното.

Четвъртото изречение изисква от респондентите сами да изберат и напишат глаголна форма, която е най-подходяща според тях. Контекстът достатъчно ясно подсказва, че това трябва да бъде форма на *съм* или на *бъда*. Глаголите *съм* или *бъда* са във функцията на копула в съставно именно сказуемо с предикатив прилагателно име, като това е употреба, в която *съм* реализира значението си ‘намирам се в някакво състояние’³⁷.

³⁷ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/съм/>

Графика 10. Разпределение на отговорите за четвъртото изречение

Ще .... открoвена, доколкото мога. (БНК)

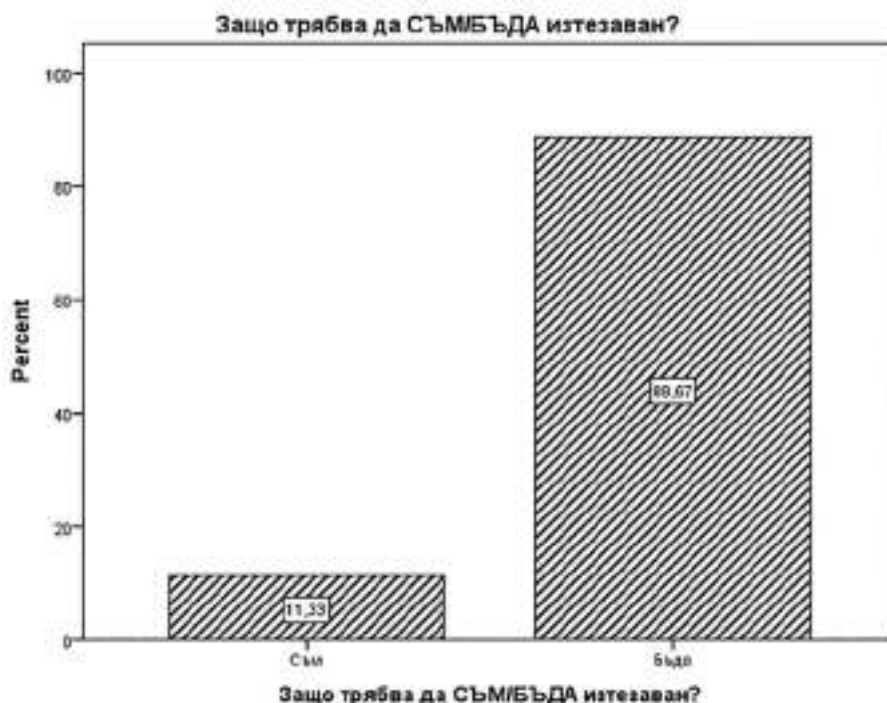
От Графика 10 става ясно, че повече респонденти са избрали *бъда* – 68%, а за 32% по-подходящ е глаголът *съм*. Пролитчава, че и двата глагола са възможни копули в такъв вид изречения, като според нашите анкетираните по-подходящ е *бъда*, а това предполага, че при посоченото значение ‘намирам се в някакво състояние’ се употребяват и *съм*, и *бъда* с преобладаване според отговорите на респондентите на *бъда*.

Петото изречение е следното:

Защо трябва да .... изтезаван? (БНК)

В него е употребено съставно глаголно сказуемо в страдателен залог, 1 л. ед. ч. м. р. Хипотезата ни е, че в пасив преобладават форми на *бъда*. Именно *бъда* е употребен в оригиналното изречение в БНК. Това е случай на целенасочено итеративно действие, при което и вършителят, и получателят са лица. От анкетираните се изисква сами да изберат глаголна форма, като контекстът ясно указва, че това е страдателна глаголна форма. От Графика 11 се вижда, че значителна част от респондентите са избрали *бъда* – 88.67%. Това потвърждава хипотезата ни, че в страдателни глаголни форми се предпочита спомагателният глагол *бъда*.

Ако се съпоставят второто изречение – *Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената*, и настоящото изречение – *Защо трябва да .... изтезаван?*, ще се види, че в изречения, в които вършителят не е изразен, но се предполага, че е лице, получателят също е лице, а действието е целенасочено извършващо се, се предпочитат форми на *бъда* от нашите респонденти и при избор между дадени две форми, и при самостоятелен отговор в изречения със страдателнопричастна форма. Тези резултати подкрепят нашата хипотеза.

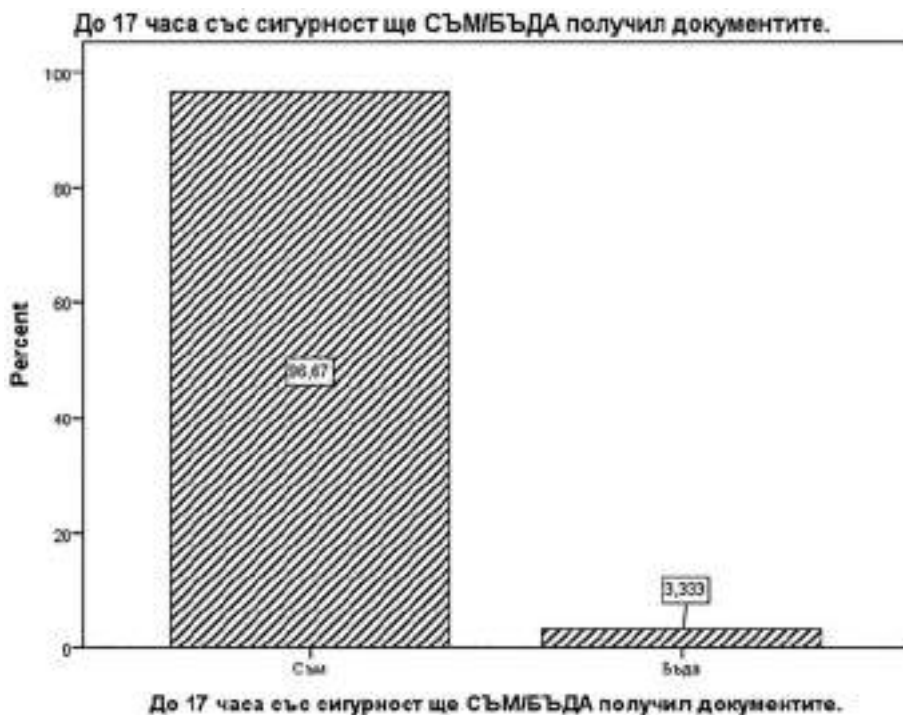

Графика 11. Разпределение на отговорите за петото изречение

Шестото изречение е също за самостоятелно попълване на форма. То е следното:

До 17 часа със сигурност ще .... получил документите. (Конструиран пример)

В изречението е употребен спомагателен глагол в бъдеще предварително време. Отговорите, които могат да се видят на Графика 12, сочат, че при избор анкетираните са предпочели в бъдеще предварително време в индикатив глагола *съм* – 96.67%. Това е много висок процент, който подкрепя нашата хипотеза, че в индикативните бъдещи времена се предпочитат форми на *съм*.

Графика 12. Разпределение на отговорите за шестото изречение

Ако съпоставим данните за шестото изречение – *До 17 часа със сигурност ще .... получил документите*, и за третото изречение – *Ще СЪМ/БЪДА капнал и обезсърчен*, става ясно, че и при свободно записване на глаголна форма в достатъчно ясен контекст, и при избор от възможности, когато може да има влияние от противопоставянето, в бъдеще предварително време в индикатив, деятелен залог се предпочитат форми на *съм*, а не на *бъда*, макар че не липсва и избор на *бъда*.

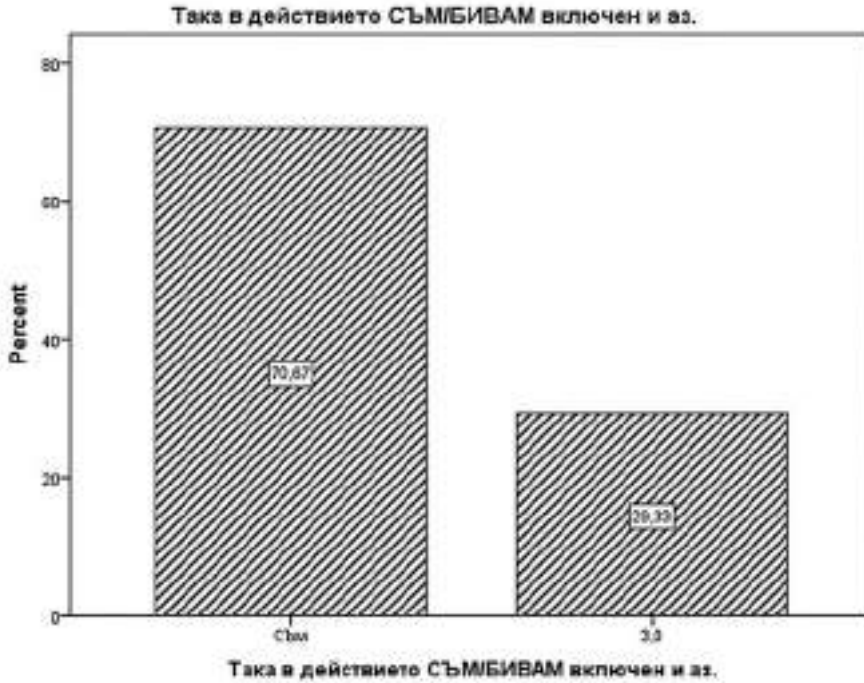
Седмото изречение е следното:

Така в действието СЪМ/БИВАМ включен и аз. (БНК)

Това изречение е за избор от две възможности – *съм* или *бивам*. Употребено е просто глаголно сказуемо с глагол в страдателен залог. В оригинала е употребен спомагателният глагол *бивам*. Проверяваме хипотезата, че ще бъде избран по-често *съм*. От Графика 13 проличава, че 70.67% от респондентите са предпочели *съм*, но има и 29.33% избрали *бивам*. А това говори, че между двата спомагателни глагола в страдателен залог при изразяване на целенасочено действие с получател и вършител лице, неитеративно действие съществува

реална конкуренция с преобладаване на *съм* в отговорите на анкетираните. Отговорите подкрепят и нашата хипотеза за преобладаване на *съм*.

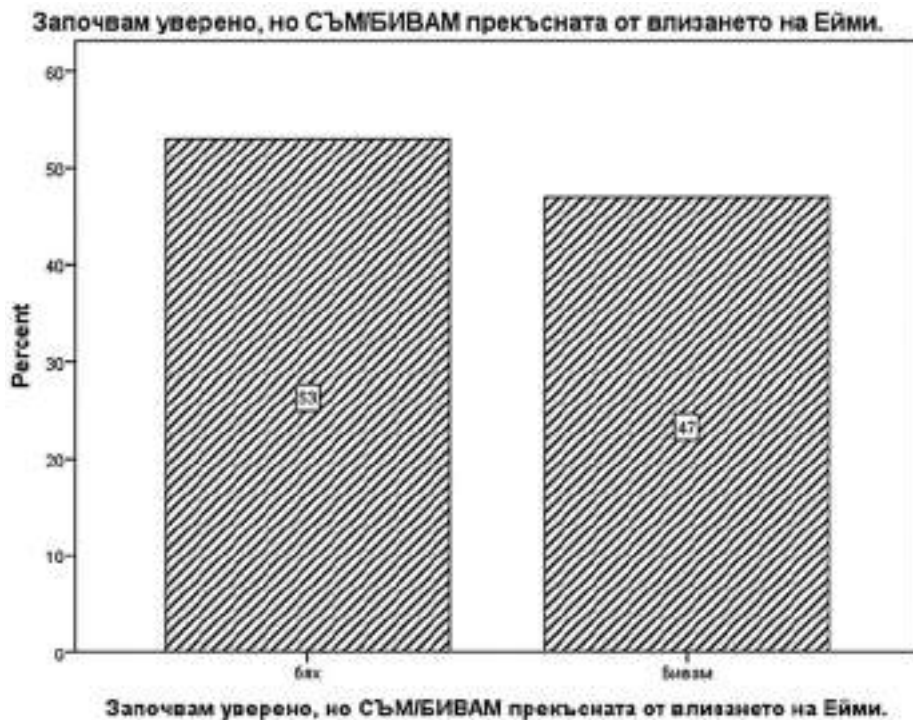
Графика 13. Разпределение на отговорите за седмото изречение

В осмото изречение е употребена глаголна форма в страдателен залог. В оригинала се явява спомагателният глагол *бивам*. Отново има контекст с целенасочено неитеративно действие с получател на действието лице и вършител, който предполага наличието на лице.

Започвам уверено, но ... прекъсната от влизането на Ейми. (БНК)

Задачата е за свободен отговор – сами анкетираните вписват спомагателния глагол, като контекстът предполага употреба на *съм* или на *бивам*.

От всички респонденти 53% са поставили *съм*, а 47% са написали *бивам*. Това означава, че според данните от настоящата анкета между *съм* и *бивам* в причастио-страдателна форма за актуално действие в акта на комуникацията при целенасочено действие с получател лице съществува реална конкуренция с почти еднакви предпочитания на *съм* и *бивам*.

Графика 14. Разпределение на отговорите за осмото изречение

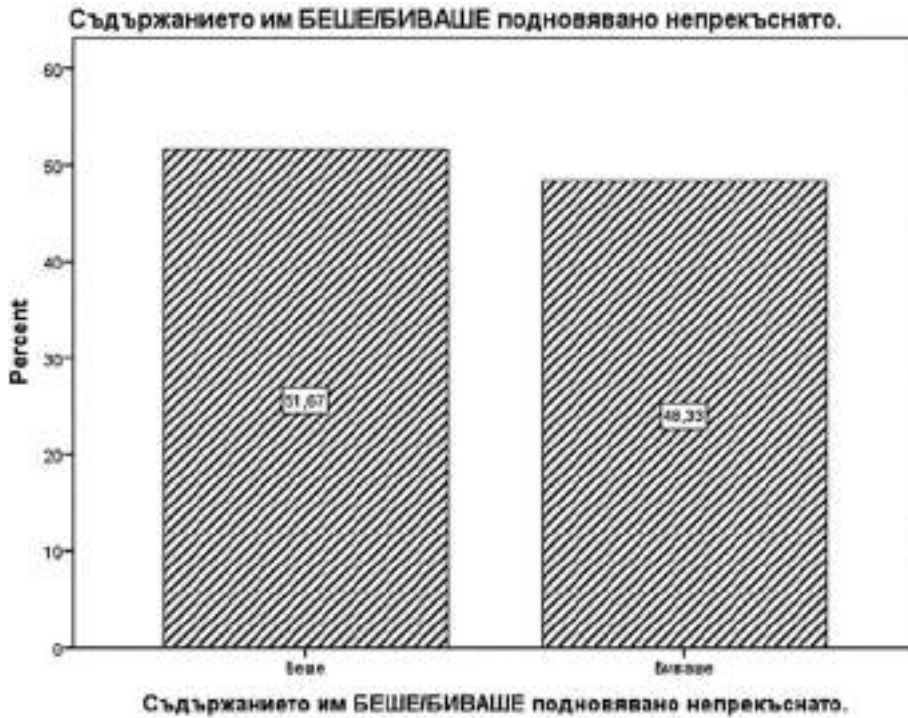
Деветото изречение е следното:

Съдържанието им БЕШЕ/БИВАШЕ подновявано непрекъснато. (БНК)

В това изречение глаголната форма е в имперфект на страдателния залог, 3 л. ед. ч. ср. р. Включихме го в анкетата, за да разберем дали разликата във времето ще играе значима роля при конкуренцията между спомагателните глаголи. Задачата предполага избор от две възможности при наличието на итеративно целенасочено действие с вършител неизразено лице и получател нелице. От Графика 15 става ясно, че отговорите на анкетираните се разпределят в две почти равни по процент групи: *беше* е избран от 51.67%, а *биваше* от 48.33%. Явно според респондентите ни в страдателни контексти за повтарящо се действие двата спомагателни глагола са в почти еднакво съотношение в отговорите на анкетата.

В десетото изречение отново се конкурират *беше* и *биваше*, но от респондентите се изисква сами да напишат спомагателния глагол, без да им са дадени възможности за избор.

Графика 15. Разпределение на отговорите за деветото изречение

Но и всичко .... спасявано в последния момент пак благодарение на Кармела. (БНК)

Прегледът на процентите отговори на Графика 16 говори, че 81.67% от респондентите са записали *беше*, 1.667% – сегашната форма *е*, а само 16.67% са посочили *биваше* при свободен отговор. Ако се сравнят предходният и настоящият въпрос, проличава, че много повече респонденти са предпочели *биваше* при избор от две възможности, а при свободен отговор преобладават записалите *беше*. Ясно е, че при подобни контексти има конкуренция между *бях* и *бивах* в имперфектна страдателна форма с неголеми различия в предпочитанията при двата подхода (избор между възможности и свободен отговор). Разликите в процентите потвърждават правилността на решението за всеки тип конкуренция да се предлагат в анкетата две възможности: за избор между противопоставящи се форми и за свободен отговор при ясен контекст.

Графика 16. Разпределение на отговорите за десетото изречение

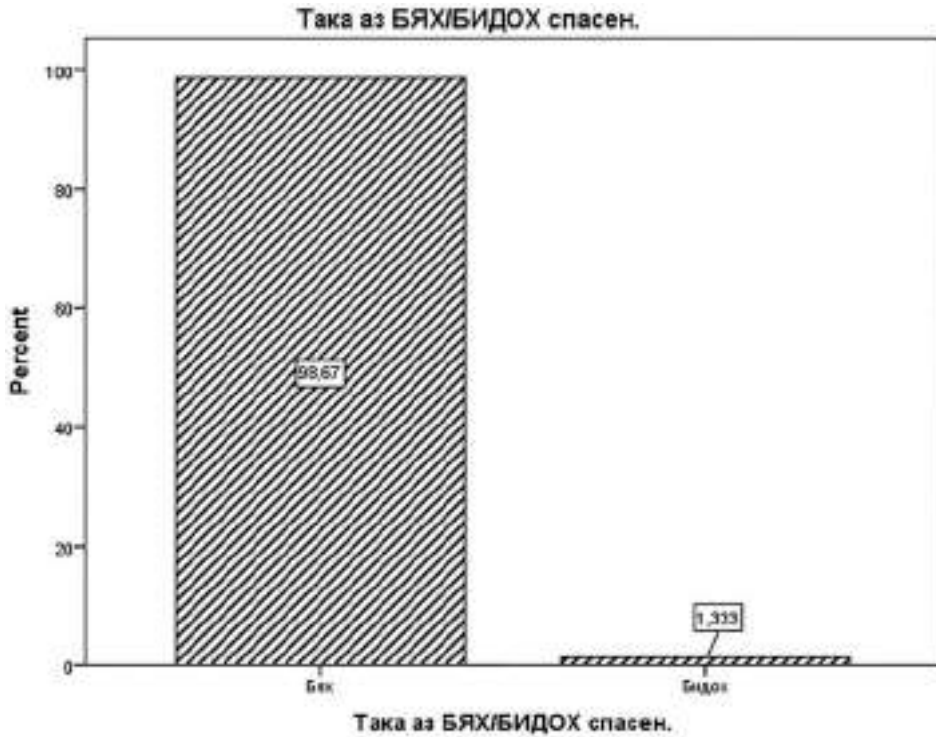
В единнадесетото изречение конкуренцията е между *бях* и *бидох*. Това са аористни употреби на причастнострадателни форми. Изречението е включено, защото се проверява хипотезата, че аористните форми от типа на *бидох* са в значителен упадък. Задачата е за избор между двете предлагани форми. В оригинала е употребен глаголт *бидох* (отстранили сме само начално *И* – *И така аз бидох спасен*).

Така аз БЯХ/БИДОХ спасен. (БНК)

Данните, нанесени на Графика 17, показват недвусмислено, че при избор от две възможности голям процент от анкетираните са предпочели *бях* – 98.67%. Всъщност очаквахме, че няма да има дори тези единични случаи, в които е избрана формата *бидох*.

Дванадесетото изречение е следното:

Аз .... върнат на своето място. (БНК)

Графика 17. Разпределение на отговорите за единадесетото изречение

В оригинала е използвана формата *бидох* в 1 л. ед. ч. Графика 18 убеждава, че при самостоятелен отговор без избор на форми 96.67% са предпочели *бях*. Не очаквахме при свободния отговор да се появят дори 3.33% написали *бидох*. Данните от Графика 17 и Графика 18 доказват хипотезата за много рядката употреба на аористните форми от типа *бидох* – и при избор между алтернативи, и при свободен отговор.

Данните от графики от 7 до 18 включително дават основание да се извлекат следните изводи:

- при самостоятелна употреба на *съм/бъда* със значение ‘намирам се някъде’ в съставно глаголно сказуемо се предпочита от анкетираните глаголт *бъда*;
- в съставни именни сказуеми със значение ‘намирам се в някакво състояние’ е предпочетен *бъда* в съответния контекст;

Графика 18. Разпределение на отговорите за дванадесетото изречение

- в индикативни композирани форми за бъдеще предварително време се предпочита в анкетата спомагателният глагол *съм*, а не *бъда*, макар че конкуренция съществува;
- в страдателнопричастни форми е избран по-често спомагателният глагол *бъда*;
- спомагателните глаголи *бях* и *биваше* са с почти еднакъв процент анкетиращи, които ги избират и при свободен отговор, и при избор от двете форми при израз на целенасочени действия с вършител лице, което е неизразено, и получател лице или нелице;
- в страдателнопричастни конструкции с повторително значение е предпочитан при избор от алтернативни форми глаголят *бивах*, но при свободен отговор преобладава *бях*;
- аористните форми от типа на *бидох* са доста нискочестотни и при избор, и при свободен отговор.

3.2.2. Връзки между социално-демографските характеристики на анкетираните и техните отговори

В тази част се разглеждат връзки между социално-демографските характеристики на респондентите и техните отговори. Целта е да се открият чрез *хи*-квадрат метода (Goev at al. 2019: 116 – 127) налични статистически доказани връзки между социално-демографските характеристики на анкетираните, възприемани при статистическия анализ като независими променливи (или още признаци фактори), и отговорите на респондентите, приети за зависими променливи (или още признаци резултати). При този статистически метод е важно коефициентът p да бъде по-малък от риска за грешка $\alpha = 0.05$. Ако това е така, се приема наличието на връзка, а ако коефициентът е по-голям от 0.05, връзка няма. След като се установи наличие на връзка, може да се определи нейната сила. Посоката на връзката се изследва само ако независимата променлива е качествена подредима.

В резултат на обработка с програмата SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) е изследвано дали е налична връзка между отговорите на респондентите и социално-демографските им характеристики. Тук представяме само случаите, в които е налична връзка. За взимане на решение отчитаме стойността на показателя p – когато той е по-малък от 0.05, връзка съществува, но когато е над тази стойност, не може да се говори за наличие на връзка. Когато връзката е доказана, се проверява нейната сила според K (коефициент на Крамер). Тук се прилага следната скала за сила на връзките: $K \leq 0,150$ – слаба (незначителна), $0,151 \leq K \leq 0,200$ – средна, $0,201 \leq K \leq 0,250$ – умерена, $0,251 \leq K \leq 0,300$ – умерено силна, $0,301 \leq K \leq 0,350$ – силна, $0,351 \leq K \leq 0,400$ – много силна, $K \leq 0,400$ – изключително силна (вж. Aleksova 2023a; Aleksova 2023b; Aleksova, Tisheva 2019).

Между отговорите на въпроса за избор между *съм* и *бъда* в изречението *Заведи ме там, където трябва да СЪМ/БЪДА* и образованието на анкетираните има статистически доказана връзка, тъй като $p = 0.026$. Това значи, че образованието детерминира отговорите на респондентите. Коефициентът на Крамер (K) = 0.176, което значи, че връзката е средна по сила. Конкретен израз тя намира във факта, че *бъда* е избран от всички лица със средно образование, след това се нареждат учещите висше образование – 85.4% от тях, следват висшестите – 78.6% от тях, учещите средно образование – 65.4%. С изключение на учениците при другите се очертава логиката, че с повишаване на образователната степен намалява предпочитанието на *бъда*.

Между отговорите на въпроса за избор на *съм* или *бъда* в изречението *Заведи ме там, където трябва да СЪМ/БЪДА* и родното място на респондентите има доказана връзка, тъй като $p = 0.049$. Тази връзка намира израз във факта, че с изключение на групата на отказалите да дадат отговор (100% от тях) изборът на *бъда*

намалява от групата на родените в Североизточна България (81.4% от тях), през родените в Западна България (81.1% от тях), през родените в Югоизточна България (64% от тях) до родените извън България (50% от тях). Следователно предпочитането на *съм* или *бъда* в това изречение не се води по делението изток – запад на езиковата ни територия, макар че има известно намаляване в югоизточните части, в които избралите *съм* и *бъда* се разделят точно наполовина.

Според $p = 0.024$ връзка е налична между предпочитането на *съм* или *бъда* в изречението *Заведи ме там, където трябва да СЪМ/БЪДА* и местожителство на респондентите. Коефициентът на Крамер (K) = 0.193, което значи, че връзката е средна по сила. Тази връзка намира израз в следното подреждане на групите по този признак: най-много живеещи в необластните градове са избрали *бъда* (100%), след тях се нареждат живеещите в селата (88.9% от тях), после са живеещите в София (80.1% от тях), следват анкетираните жители на областните градове (69.6% от тях), а накрая са пребиваващите извън България (63.2% от тях). Вижда се, че предпочитането на *бъда* не следва големината на населеното място, в което живеят респондентите.

Образованието на респондентите и изборът между *съм* и *бъда* в изречението *Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената* има статистически значима връзка, тъй като $p = 0.000$. Връзката е умерено силна. Статистически доказаната връзка се изразява в следната подредба на групите по този признак: най-много сред анкетираните с висше образование са тези, предпочели *бъда* (90.8% от тях), следват респондентите със средно образование (81.8% от тях), след тях учещите висше образование (75.6% от тях), а накрая са учещите средно образование (63.5% от тях). Както се вижда, очертава се тенденцията с намаляване на образователната степен да намалява и предпочитането на *бъда*, което е в синхрон с нашата хипотеза, че сред по-младите поколения (а това са учещите средно образование или висше образование) има повече, които предпочитат *съм* вм. *бъда* дори в страдателнопричастните форми. Нека обаче не забравяме, че във всички групи преобладават избралите *бъда*.

Статистически значима връзка има между предпочитането на *съм* или *бъда* в изречението *Защо трябва да СЪМ/БЪДА изтезаван?* и образованието на респондентите поради това, че $p = 0.016$. Връзката е средна според $K = 0.185$. Конкретен израз тази връзка намира в следната подредба на групите по признака *образование*: най-голяма е групата на анкетираните с висше образование, избрали *бъда* (92.3% от тях), следва групата на имащите средно образование (90.9% от тях), след това са учещите висше образование (85.4% от тях), а накрая са учещите средно образование (76.9% от тях). Става ясно, че се очертава отново тенденцията с намаляване на образователната степен да се предпочита *съм* вм. *бъда*. И обратното – по-високата образователна степен предполага повече анкетираните, които избират *бъда*. Това подкрепя нашата хипотеза, че сред

по-младите поколения (учещите средно и висше образование) има повече, които предпочитат *съм*, а не *бъда* дори в страдателнопричастни форми. Отново обаче ще посочим, че сред всички групи по образование преобладават предпочелите *бъда*.

Между предпочитането на *бивам* или *съм* в страдателнопричастна форма в изречението *Така в действието СЪМ/БИВАМ включен и аз* има връзка със социално-демографски характеристики на анкетираните – в случая с възрастта на респондентите. Това заключаваме поради $p = 0.001$. Връзката е умерено силна според $K = 0.275$. Тази връзка намира конкретен израз в следното подреждане на групите по възраст според предпочитането на *бивам*: на първо място са учещите средно образование до 19 г. (50% от тях), следват респондентите над 70 г. (49% от тях), после са тези между 31 и 40 г. (35.3% от тях), от 20 до 30 г. (29.1% от тях), от 41 до 50 г. (27.3% от тях), следват с близки проценти респондентите между 61 и 70 г. (12.5% от тях) и между 51 и 60 г. (12.2% от тях). Общо може да се каже, че се наблюдава известно намаляване на предпочитането на *бивам* с нарастване на възрастта с изключение на респондентите над 70 г. Това е обратно на предположението ни, че ще намалява предпочитането на *бивам* от младите поколения. Струва ни се, че в случая влияние е оказало образованието, тъй като в средното училище има повече досег с художествени текстове, в които се среща *бивам*. А може *бивам* да се струва на по-младите поколения по-престижен глагол и затова той бива повече избран, но това не може да бъде доказано чрез данните от настоящата анкета.

Отговорите за конкуренцията между *съм* и *бивам* в изречението *Така в действието СЪМ/БИВАМ включен и аз* и образованието на анкетираните се намират във връзка според $p = 0.003$. Това означава, че образованието детерминира отговорите на респондентите. Връзката се оказва според $K = 0.215$ умерена. Очертава се ясна тенденция за намаляване на предпочитанията към *бивам* с нарастване на образователната степен: 50% от учещите средно образование са избрали *бивам*, след това са 36.4% от респондентите със средно образование, следват 26.8% от учещите висше образование и накрая са 24% от висшистите. И в този случай ни се струва, че за високия процент сред учениците влияние е изиграло обучението по литература в средното училище, тъй като е по-чест досегът до художествена литература, в която *бивам* е по-използван.

Според $p = 0.015$ във връзка са отговорите за конкуренцията между *съм* и *бивам* в изречението *Така в действието СЪМ/БИВАМ включен и аз* и специалността на анкетираните, т. е. тя детерминира отговорите на респондентите. Връзката е слаба според $K = 0.140$. Повече нефилолози (36.2% от тях) са предпочели *бивам* срещу 23.5% от филолозите. Очакванията ни бяха противоположни, но те се опровергаха.

Последната открита от анализите статистически доказана връзка е между отговорите за конкуренцията между *беше* и *биваше* в изречението *Но и всичко БЕШЕ/БИВАШЕ спасявано в последния момент пак благодарение на Кармела* и местожителството на респондентите, което явно влияе върху отговорите им. Това се доказва от $p = 0.043$. Тази връзка се изразява конкретно в следната подредба на групите по фактора *местожителство*: сред живеещите в селата има най-много предпочели *бивам* – 33.3%, после сред живеещите в областните градове – 18.8%, следват с много близки проценти живеещите в София – 16.1% от тях, и живеещите извън България – 15.8%, а накрая са живеещите в необластните градове – 5.9% от тях. Предпочитането на *бивам* не следва големината на населеното място.

В тази част бяха представени и коментирани откритите 9 случая на връзки между социално-демографски характеристики на респондентите и техните отговори. Това е относително малък брой случаи, в които социалната константа на анкетираните определя техните предпочитания към форми на *съм*, *бъда* и *бивам*. А това е важен резултат, който говори за относителната независимост на избора между *съм*, *бъда* и *бивам* от социални и демографски характеристики на анкетираните от нас лица. Почти всички случаи на наличие на връзка с изключение на последния са при изречения с избор, а не при свободен отговор. Няма връзки между социално-демографските характеристики и конкуренцията между *бях* и *бидох*.

Предимно възрастта, образованието и специалността, а също така и местожителството се оказват детерминатори на избора на анкетираните. Очерта се тенденцията сред младите поколения, учещи средно и висше образование, да се явяват повече анкетирани, които да предпочитат *съм* (а не *бъда*) в страдателно-причастни формив сравнение с другите групи по признака *образование*, като се има предвид, че при всички групи доминира *бъда* в страдателните форми. Друга тенденция е с намаляването на образователната степен на респондентите да се увеличават предпочитанията към *бивам*. Това не отговаря на нашата хипотеза, но се оказа реален факт за анкетираните. Обратно на нашите очаквания стана ясно, че сред нефилолозите се появяват повече респонденти, които предпочитат *бивам* пред *съм*. Темпоралната принадлежност *съм* – *бивам* – *бидох* не се оказва значима за наличието на връзки между отговорите и социално-демографската константа на респондентите.

3.2.1. Връзки между отговорите

В тази част представяме и анализираме връзки между самите отговори, отнасящи се до конкуренцията между *съм* и *бъда*, *съм* и *бивам*, *бях* и *бидох*. Отново използваме *хи*-квадрат анализа и приемаме, че е налична връзка, ако

коэффициентът p е по-малък от 0.05, което е рискът от грешка. Ще коментираме само случаите, в които съществува статистически значима връзка, а това означава, че p трябва да е по-малко от 0.05.

Между отговорите на респондентите по отношение на конкуренцията между *съм* и *бъда* в изречението *Заведи ме там, където трябва да СЪМ/БЪДА* и между *съм* и *бивам* в *Така в действието СЪМ/БИВАМ* включен и аз съществува статистически значима връзка според $p = 0.042$. Тя намира конкретен израз в това, че с увеличаване на предпочитанията към *съм*, намалява изборът и на *бъда*, и на *бивам*.

Във връзка са отговорите за предпочитанията между *съм* и *бъда* в изреченията *Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената* и *Защо трябва да СЪМ/БЪДА изтезаван?* според коефициента $p = 0.001$. Конкретно тази връзка се изразява във факта, че при увеличаване на предпочитанията към *бъда*, намалява изборът на *съм* и обратното. Тези, които избират *бъда* в първото изречение, предпочитат в значителна степен *бъда* и във второто изречение. И в двете изречения е употребена страдателнопричастна форма.

Връзка е налична между отговорите за предпочитанията между *съм* и *бъда* в изреченията *Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената* и *До 17 часа със сигурност ще СЪМ/БЪДА получил документите* според коефициента $p = 0.003$. В първото изречение спомагателният глагол е в страдателнопричастна форма, а във второто е в композирана форма за бъдеще предварително време. Конкретен израз наличната връзка намира в това, че с нарастването на избора на *бъда* в причастнострадателната форма *ще съм/бъда притиснат* се увеличава предпочитането на *съм* в бъдеще предварително време *ще съм/бъда получил*.

Според $p = 0.001$ между отговорите за конкуренцията между *съм* и *бъда* в *Това е пореден опит да СЪМ/БЪДА притиснат до стената* и конкуренцията между *бях* и *бидох* в *Така аз БЯХ/БИДОХ върнат на своето място* съществува статистически доказана връзка. И в двете изречения е употребена страдателнопричастна форма. Връзката намира израз във факта, че с увеличаване на избора на *съм/бях* намаляват предпочитанията към *бъда* и към *бидох*, като по-съществено е намалението при *бидох* в конкуренцията с *бях*.

Отговорите за изреченията *Ще СЪМ/БЪДА капнал и обезсърчен* и *До 17 часа със сигурност ще .... получил документите* са във връзка според $p = 0.008$. Ако в първото изречение повече респонденти са избрали *съм*, то и във второто изречение преобладаващата част са предпочели също *съм*. И в двата случая спомагателният глагол е в бъдеще предварително време, което доказва хипотезата ни, че в изявителните форми на бъдещи времена се предпочита *съм*, а не *бъда*.

Коефициентът $p = 0.000$ показва, че между отговорите, свързани с изречения *Защо трябва да СЪМ/БЪДА изтезаван?* и *До 17 часа със сигурност ще СЪМ/БЪДА получил документите*, съществува връзка. Конкурират се употреби

на спомагателния глагол в страдателнопричастна форма и в бъдеще предварително време. Конкретно изражение тази връзка намира в това, че с нарастване на предпочитанията към *съм* във второто изречение се увеличава изборът на *бъда* в първото изречение. Това показва, че при преобладаване на *съм* и в двата случая по-често спомагателният глагол *съм* е избран във второто изречение с бъдеще предварително време в индикатив.

Връзка е налична между отговорите, свързани с изречения *До 17 часа със сигурност ще СЪМ/БЪДА получил документите* и *Съдържанието им БЕШЕ/БИВАШЕ подновявано непрекъснато*, тъй като $p = 0.042$. В конкуренция са употреби на спомагателния глагол в бъдеще предварително време в деятелен залог, индикатив и причастнострадателна форма в индикатив. Връзката се изразява в това, че при нарастване на предпочитанията към *съм* в първото изречение нарастват и предпочитанията към *биваше* във второто изречение при повторителни употреби.

Според $p = 0.001$ статистически доказана връзка има между отговорите за изречения *Така в действието СЪМ/БИВАМ включен и аз* и *Съдържанието им БЕШЕ/БИВАШЕ подновявано непрекъснато*. Противопоставят се изречения с избор между *съм* и *бивам* в причастнострадателна форми и между *беше* и *биваше* също в причастнострадателна форма. Конкретно връзката се изразява в това, че при нарастване на избора на *съм* в първото изречение се увеличават предпочитанията на *биваше* от второто изречение. Това доказва реалното наличие на конкуренция между *беше* и *биваше*.

Между отговорите за изречения *Започвам уверено, но .... прекъсната от влизането на Ейми* и *Съдържанието им БЕШЕ/БИВАШЕ подновявано непрекъснато* има връзка според $p = 0.000$. Съпоставя се разпределението на отговорите в две изречения, в които спомагателният глагол е в две страдателнопричастни форми, като една от конкуриращите се форми е *бивам/биваше*. Тази връзка намира своя конкретен израз във факта, че ако се увеличават употребите на *съм* в първото изречение, то във второто изречение нарастват предпочитанията на *биваше*.

Връзка е налична между отговорите за изреченията *Но и всичко .... спасявано в последния момент пак благодарение на Кармела* и *Така аз БЯХ/БИДОХ спасен*, тъй като $p = 0.003$. Противопоставянето е между две изречения със страдателнопричастна форма с конкуренция между *беше/бях* и *биваше/бидох*. Връзката намира израз във факта, че с увеличаване на предпочитанията към *беше* в първото изречение се увеличава изборът на *бях* във второто изречение.

Според $p = 0.000$ връзка съществува между отговорите за изреченията *Но и всичко .... спасявано в последния момент пак благодарение на Кармела* и *Аз .... върнат на своето място*. Противопоставянето е между две изречения със страдателнопричастна форма с конкуренция между *беше/бях* в първото изречение

и *биваше/бидох* във второто изречение. Връзката се изразява конкретно в това, че с увеличаване на предпочитанията към *беше* в първото изречение намалява честотата на избора във второто изречение на *бидох*, при това съществено.

В тази част бяха представени и анализирани съществуващите статистически значими връзки между отговорите, свързани с конкуренцията между *съм* и *бъда*, *съм/бях* и *бивам/бивах*, *бях* и *бидох*. Оказа се, че съществуват 11 връзки. Това е малък брой връзки в съпоставка с всички комбинации между 12-те изречения (общо 72 комбинации, без да се взема предвид кое изречение е първо и кое второ). В повечето случаи статистически доказаните връзки се изразяват във факта, че с увеличаването на предпочитанията към *съм* намаляват изборите на *бъда* или на *бивам*. При *бидох* намаляването на предпочитанията е най-значително при нарастване на изборите на *бях*, при това няма значение дали спомагателният глагол е в бъдеще предварително време, или в страдателнопричастна форма. Наличието на връзки между отговорите е показател, че действително съществува конкуренция между *съм* и *бъда*, *съм/бях* и *бивам/бивах*, *бях* и *бидох*. Повечето случаи на налични връзки между изреченията са при тези с избор между възможности, макар и да не липсват случаи с връзка между свободно записване на отговор.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящата студия са разгледани употреби на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох* в различни времена главно на индикатива с цел да се изследва разпространението на посочените глаголи като копули, като спомагателни глаголи или в самостоятелни употреби. Липсва статистическо проучване на честотата в електронни корпуси, но наблюденията и анализите на примерите, както и анкетата показват, че *съм* се употребява по-често в деятелни форми на времента в различни евиденциали, а *бъда* в страдателни глаголни форми. *Бидох* не се предпочита от анкетиранияте – само 1.33% са избрали тази форма, макар че в оригиналното изречение е именно тя. Съвременните българи, които бяха анкетирани, по-често предпочитат употребите на *съм*, а не на *бъда*. Спомагателните глаголи *бях* и *бивах* са с много близки предпочитания при избор между тях и при свободен отговор. Направените проучвания доказват верността на формулираните в началото три работни хипотези.

За нас са особено ценни примерите от Парламентарния корпус (ПК), тъй като те свидетелстват за реалната употреба на *съм*, *бъда* и *бивам* в устната официална реч. В този корпус преобладават употребите на *съм*, а *бъда* и *бивам* са по-нискокчестотни. Формата *бидох* не се среща в този корпус, което доказва наблюдението на П. Пашов, че тази форма е в значителен упадък в съвременната

българска комуникация, особено в устната реч. Показателен е и фактът, че тя не се е установила в резултативния корелат на аориста, който би трябвало да бъде от типа на *бидох чел*. Аористната форма *бидох* се среща в страдателнопричастни форми в писмената реч като в *Той биде предаден, и от един поп!* („Левски“, Ив. Вазов). Намира се в електронни корпуси и съвременни употреби, но те са много нискофrequentни.

Една от задачите на настоящото изследване е след разглеждане на употребите на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох* в електронни корпуси и интернет, а и след анализ на предпочитанията на анкетираните към употребите на тези глаголни форми въз основа на непредставителна анкета да се обърнем към граматическия статус на трите глагола. И най-вече към определяне на тяхната видова принадлежност. Според виждането, което застъпваме, *съм* е неопределен глагол, а неопределеността му имплицира и несвършеност, както е при първичните несвършени глаголи, които поради своята неопределеност са и несвършени по вид, макар че нямат формален носител на несвършеността. От своя страна, *бъда* е определен глагол, което имплицира и свършеност в случая. *Бивам* е несвършен глагол, също неопределен. В този случай на преден план излиза въпросът каква е разликата между *съм* и *бивам* като неопределени и оттам несвършени. Смятаме, че разликата е семантична, а не видова или по противопоставянето неопределеност/определеност. *Съм* изразява в повечето случаи съществуване, наличие, докато *бивам* подчертава процесността, траенето на действията, събитията, фактите или тяхната итеративност.

По-нататъшното развитие на настоящите проучвания виждаме в извършването на статистически изследвания за употребите на *съм*, *бъда*, *бивам* и *бидох* в електронни корпуси.

Литература / References

- Aleksova 2016a:** Aleksova, Kr. Konkluzivat i negovite upotrebi v savremenniya balgarski ezik. – *Elektronno spisanie LiterNet*, 07.10.2016, № 10 (203), <<https://liternet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm>> [18.12.2023] (**Алексова 2016а:** Алексова, Кр. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – *Електронно списание LiterNet*, 07.10.2016, № 10 (203). <<https://liternet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm>> [18.12.2023])
- Aleksova 2016b:** Aleksova, Kr. *Sotsiolingvisticzna pertsepsiya, ezikovi naglasi i sotsialna identifikatsiya po rechta*. Sofia: Paradigma. (**Алексова 2016б:** Алексова, Кр. *Социолингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта*. София: Парадигма.)
- Aleksova 2023a:** Aleksova, Kr. *Pertseptualna sotsiolingvistika*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. (**Алексова 2023а:** Алексова, Кр. *Перцептуална социолингвистика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.)

- Aleksova 2023b:** Aleksova, Kr. *Izsledvaniya po pertseptualna sotsiolingvistika*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. (**Алексова 2023б:** Алексова, Кр. *Изследвания по перцептуална социолингвистика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.)
- Aleksova 2023v:** Aleksova, Kr. *Dubitativat v savremenniya balgarski ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. (**Алексова 2023в:** Алексова, Кр. *Дубитативът в съвременния български език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.)
- Aleksova, Tisheva 2019:** Aleksova, Kr., Y. Tisheva. Personalna i obshtestvena motivatsiya za spazvane na pismenite knizhovni normi. – *Balgarski ezik. Prilozhenie № 2. Ezikovite naglasi na dnešnrite balgari. Ezikovi naglasi – motivatsiya i otsenki na ezikovata obshtnost za spazvaneto na knizhovnite pravila*, pp. 36 – 99. (**Алексова, Тишева 2019:** Алексова, Кр., Й. Тишева. Персонална и обществена мотивация за спазване на писмените книжовни норми. – *Български език. Приложение №2. Езиковите нагласи на днешните българи. Езикови нагласи – мотивация и оценки на езиковата общност за спазването на книжовните правила*, с. 36 – 99.)
- Anastasova 2021:** Anastasova, M. Glagolat sam v starobalgarski i staroangliyski ezik – leksikalni i gramatichni osobenosti. – *Slavyanski dialozi*, XVIII, pp. 65 – 82. (**Анастасова 2021:** Анастасова, М. Глаголът съм в старобългарски и староанглийски език – лексикални и граматични особености. – *Славянски диалози*, XVIII, с. 65 – 82.)
- Aronson 1968:** Aronson, H. *Bulgarian Inflectional Morphophonology*. The Hague/Paris: Mouton.
- Barakova 1978:** Barakova, P. Temporalni osobenosti na prichastno pasivnite formi v balgarskiya knizhoven ezik. – *Balgarski ezik*, № 4, pp. 313 – 325. (**Баракова 1978:** Баракова, П. Темпорални особености на причастно пасивните форми в българския книжовен език. – *Български език*, № 4, с. 313 – 325.)
- Duridanov, gl. red. 1991:** Buyukliev, I., V. Georgiev, A. Davidov, I. Dobrev, E. Dogramadzhieva, I. Duridanov, R. Zlatanova, S. Ivanchev, P. Ilchev, A. Mincheva, D. Mircheva. *Gramatika na starobalgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite. (**Дуриданов, гл. ред. 1991:** Буюклиев, И., В. Георгиев, А. Давидов, И. Добрев, Е. Дограмаджиева, И. Дуриданов, Р. Златанова, С. Иванчев, П. Илчев, А. Минчева, Д. Мирчева. *Грамматика на старобългарския език*. София: Издателство на Българската академия на науките.)
- Dzhelyova 2012:** Dzhelyova, A. Glagol byt' – yadro yazykovej sistemy. – In: *Visnik Zaporizkoho natsionalnoho unyversytetu. Filolohichni nauky*, 1, pp. 150 – 154 (**Джелъова 2012:** Джелъова, А. Глагол быть – ядро языковой системы. – Във: *Вісник Запорізького національного університету*. Філологічні науки, 1, с. 150 – 154.)
- Dzhonova 2018:** Dzhonova, M. Stradatelniyat zalog v ustnata rech. – In: *Problemi na ustnata komunikatsia II*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, pp. 357 – 368. (**Джонова 2018:** Джонова, М. Страдателният залог в устната реч. – В: *Проблеми на устната комуникация II*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 357 – 368.)

- Dzhonova 2019:** Dzhonova, M. Dinamika v upotrebatata na pasiva. – In: *Ezikovi naglasi i knizhoven ezik. Konferentsiya s mezhduнародно uchastie, Sofia, 17 i 18 septemvri 2019 g.* Sofia: Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“, BAN, pp. 21 – 28. (Джонова 2019: Джонова, М. Динамика в употребата на пасива. – В: *Езикови нагласи и книжовен език. Конференция с международно участие, София, 17 и 18 септември 2019 г.* София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН, с. 21 – 28.)
- Dzhonova 2022:** Dzhonova, M. Prichastnostradatelni formi sas spomagatelniya glagol „biva“ v savremenniya balgarski ezik. – In: Angelova, T., A. Boyadzhiev, St. Fetvadzhieva, M. Aleksandrova (sast.). *Ot slovo kam deystvie: razkazi i reprezentatsii. Tom 1. Ezikovedski cheteniya. Sbornik s dokladi ot Mezhduнародnata nauchna konferentsiya na Fakulteta po slavyanski filologii, 2 – 4 may 2019 g.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, pp. 30 – 38. (Джонова 2022: Джонова, М. Причастнострдателни форми със спомагателния глагол „бива“ в съвременния български език. – В: Ангелова, Т., А. Бояджиев, Ст. Фетваджиева, М. Александрова (съст.). *От слово към действие: разкази и репрезентации. Том 1. Езиковедски четения. Сборник с доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 2 – 4 май 2019 г.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 30 – 38.)
- Erjavec, Ogradniczuk, Osenova et al. 2023:** Erjavec, T., M. Ogradniczuk, P. Osenova et al. The ParlaMint corpora of parliamentary proceedings. – In: *Language Resources & Evaluation* 57, pp. 415 – 448.
- Gerdzhikov 1977:** Gerdzhikov, G. Edna spetsifichna glagolna kategoriya v savremenniya balgarski ezik (Kategoriyata „angazhiranost na govoreshitiya s izkazvaneto na deystvieto“). – *Godishnik na Sofiyskiya universitet, Fakultet po slavyanski filologii*. T. 69, 2, pp. 5 – 68. (Герджиков 1977: Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“). – *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*. Т. 69, 2, с. 5 – 68.)
- Gerdzhikov 1984:** Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo. (Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство.)
- Goev et al. 2019:** Goev, V., V. Boshnakov, E. Tosheva, K. Haralampiev, V. Bozev. *Statisticheski analiz v sotsiologicheski, ikonomicheski i biznes izsledvania*. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS. (Гоев и кол. 2019: Гоев, В., В. Бошнаков, Е. Тошева, К. Харалампиев, В. Бозев. *Статистически анализ в социологически, икономически и бизнес изследвания*. София: Издателски комплекс – УНСС.)
- Gramatika 2 1983:** *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*. Sofia: Balgarska akademiya na naukite. (Грамматика 2 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Българска академия на науките.)
- Gramatika 3 1983:** *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis*. Sofia: Balgarska akademiya na naukite. (Грамматика 3 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис*. София: Българска академия на науките.)

- Koeva et al. 2012:** Koeva, S., I. Stoyanova, S. Leseva, Ts. Dimitrova, R. Dekova, E. Tarpomanova. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design. – *Journal of Language Modelling*, 1, pp. 65 – 110.
- Kutsarov 1993:** Kutsarov, Iv. Stradatelnoпричастни форми sas spomagatelni glagoli bivam, badeh i bidoh. – In: *Problemi na balgarskata morfologiya*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, pp. 118 – 119. (**Куцаров 1993:** Куцаров, Ив. Страдателно-причастни форми със спомагателни глаголи бивам, бъдех и бидох. – В: *Проблеми на българската морфология*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, с. 118 – 119.)
- Ljubešić, Kuzman 2024:** Ljubešić, N., T. Kuzman. CLASSLA-web: Comparable Web Corpora of South Slavic Languages Enriched with Linguistic and Genre Annotation. arXiv preprint arXiv:2403.12721, 2024. <<https://arxiv.org/pdf/2403.12721.pdf>>
- Maslov 1981:** Maslov, Yu. *Grammatika bolgarskogo jazyka*. Moskva: Vysshaja shkola. (**Маслов 1981:** Маслов, Ю. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа.)
- Mirchev 1940:** Mirchev, K. Glagolnite форми be i beshe v razvoya na balgarskiya ezik. – *Makedonski pregled*, god. XII, kn. 1, pp. 63 – 80. (**Мирчев 1940:** Мирчев, К. Глаголните форми бе и беше в развоја на българският език. – *Македонски преглед*, год. XII, кн. 1, с. 63 – 80.)
- Mirchev 2000:** Mirchev, K. *Starobalgarski ezik*. V. Tarnovo: Faber. (**Мирчев 2000:** Мирчев, К. *Старобългарски език*. В. Търново: Фабер.)
- Moskova 2021:** Moskova, M. *Konkluzivat v savremenniya balgarski ezik*. Disertatsiya za pridobivane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“. Rakopis. Sofia. (**Москова 2021:** Москова, М. *Конклузивът в съвременния български език*. Дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. Ръкопис. София.)
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. (**Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.)
- Osenova, Simov 2012:** Osenova, P., K. Simov. The Political Speech Corpus of Bulgarian. – In: Calzolari, N., Kh. Choukri, Th. Declerck, M.t Uğur Doğan, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk, S. Piperidis (eds.) *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*. European Language Resources Association (ELRA). Istanbul, Turkey, pp. 1744 – 1747.
- Pashov 1958/1976:** Pashov, P. Formite bidoh i bide v balgarskiya knizhoven ezik. – *Balgarski ezik*, god. VIII, 1958, № 4 – 5, s. 385 – 401; In: Pashov, P., R. Nitsolova. *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976, pp. 110 – 128. (**Пашов 1958/1976:** Пашов, П. Формите *бидох* и *биде* в българския книжовен език. – *Български език*, год. VIII, 1958, № 4 – 5, с. 385 – 401; Публикувано в: Пашов, П., Р. Ницолова. *Помогало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, с. 110 – 128.)
- Simov, Osenova, Kolkovska, Balabanova, Doikoff 2004:** Simov, K., P. Osenova, S. Kolkovska, E. Balabanova, D. Doikoff. A Language Resources Infrastructure for Bulgarian. – In: *Proceedings of LREC 2004*, Lisbon, Portugal, pp. 1685 – 1688.

- Slavova 2017:** Slavova, T. *Starobalgarski ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. (Славова 2017: Славова, Т. *Старобългарски език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.)
- Tarpomanova, Dzhonova 2020:** Tarpomanova, E., M. Dzhonova. Prichastniyat pasiv v balkanskiya ezikov sayuz. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Institutata za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 2020 godina), t. II*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 132 – 141. (Търпоманова, Джонова 2020: Търпоманова, Е., М. Джонова. Причастният пасив в балканския езиков съюз. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2020 година), т. II*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 132 – 141.)
- Tarpomanova, Dzhonova 2022:** Tarpomanova, E., M. Dzhonova. Periphrastic passives. – In: *ГЛАГОЛАТИ. Balkan Verb Typology*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, pp. 463 – 476.

Красимира Алексова
Катедра по български език
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Бул. „Цар Освободител“ 15
София 1504, България
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg
<https://orcid.org/0000-0003-3205-9958>

Krasimira Aleksova
Department of Bulgarian Language
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504, Bulgaria
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg
<https://orcid.org/0000-0003-3205-9958>